

Izvorni znanstveni rad
UDK 94(497.5 Dubrovnik)“14/15”
UDK 392(497.5 Dubrovnik)“12/14”
Primljeno: 23.11.2002.

NASILJE ZAKONA: GRADSKA VLAST I PRIVATNI ŽIVOT U KASNOSREDNJOVJEKOVNOM I RANONOVOVJEKOVNOM DUBROVNIKU

ZDENKA JANEKOVIĆ-RÖMER

SAŽETAK: Članak raspravlja o zakonskim odredbama kojima je dubrovačka vlada tijekom 15. stoljeća nastojala regulirati privatni život građana. Utjecaj novog vala katoličke duhovnosti i opći trendovi zadiranja svjetovnih vlasti u područje privatnosti stopili su se u Dubrovniku sa srednjovjekovnom vizijom reda koji određuje mjesto čovjeka i čuva društvo, kao i sa novovjekovnim viđenjem nadležnosti i dužnosti državnih vlasti. Uz pomoć dobro ustrojenog i razgranatog administrativnog aparata, vlast je preuzela u svoje ruke moralni odgoj građana čak i ranije i učinkovitije nego mnogo veće i moćnije europske države.

Uvod

Brojne i različite odredbe dubrovačkih zakona, osobito onih iz 15. i 16. stoljeća, otkrivaju da je tijekom tog razdoblja vlast Dubrovačke Republike sve više zadirala u privatnost svojih građana. Raspon takvih intervencija vrlo je širok, od važnih društvenih pitanja kao što je sklapanje braka, mirazni ugovori ili odnos države i crkve, do obiteljskog života i seksualnosti, pa i naoko rubnih stvari kao što su igre i odijevanje i mladenačke zabave. Prema potrebi, vlada je odlučivala koji su brakovi poželjni, a koji nisu i koliki mora biti miraz za te brakove. Propisivala je pogrebne i svadbene običaje, pa čak

Zdenka Janeković-Römer, docent na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Adresa: I. Lučića 3, 10000 Zagreb, e-mail: zdenka.janekovic-roemer@zg.hinet.hr.

i jela koja je tom prilikom dopušteno jesti. Ne tako rijetko, gradska vijeća raspravljala su o duljini nečijeg ogrtača i rukava. Oči državnih službenika bile su svugdje i nadgledale javni, privatni, pa i intimni život Dubrovčana.

Nova ograničenja objašnjavaju opći trendovi zadiranja svjetovnih vlasti u područje privatnosti, ali isto tako i oblikovanje dubrovačke državnosti u kasnom srednjem vijeku, te potpuna prevlast svjetovnih vlasti nad Crkvom. Pravni diskurs bio je pod jakim utjecajem kršćanskog morala, no ispod pobožne površine uvijek je probijao interes Republike. Zakonodavci su spremno nazivali Dubrovnik *respublica Christiana*, no moć Crkve bila je ondje potisnuta više nego igdje. Na različite načine vlast je zaobilazila kanonsko pravo i kršila prava klera. Može se reći da je vlast manipulirala pobožnošću i kršćanskom moralkom koristeći novi val religioznosti u političke svrhe. U 15. stoljeću Dubrovačka Republika bila je administrativna država, usredotočena na red i nadzor nad čitavom zajednicom. Pritisak zakona na privatni život građana, koji je čuvao poredak, može se promatrati kao oblik nasilja, jer je ograničavao prava pojedinaca u privatnoj sferi života. Odstupanja i nered u privatnom ponašanju vlast je smatrala opasnim znakom mogućeg društvenog ili političkog nemira. S time u vezi postavljaju se pitanja o suvremenim političkim idejama i razmišljanjima vladajuće elite o vlasti i političkom poretku. Ojačale gradske institucije omogućile su širenje jurisdikcije vlade, a to su potvrdili i novi zakoni, koji prije svega jačaju autoritet državne vlasti. Paternalistički diskurs izvora otkriva njihovo uvjerenje da je dužnost države održavati disciplinu građana u privatnom i javnom životu. Vlast Republike nastojala je oblikovati mentalitet i ponašanje ljudi, koristeći kršćansku moralnu doktrinu i preuzimajući nadležnosti Crkve u tim pitanjima. O takvim smjericama politike svjedoči niz sljedećih primjera.

Nasilje zakona u bračnom životu

U pravnom smislu, tijekom čitavog srednjega vijeka sva pitanja vezana uz brak, izuzev imovinskih, bila su u nadležnosti Crkve, odnosno kanonskog prava. Crkva je određivala pravila za uspostavljanje bračne veze i života u braku. Drugi stup braka bila je obitelj, koja je bračna pitanja nastojala riješiti u skladu sa svojim političkim, gospodarskim i društvenim interesima. Kroz kompromis tih dviju strana srednjovjekovna su društva ustanovila odgovarajuće modele braka koji su im omogućavali promociju društvenih i kulturnih

vrijednosti. U tu, ne uvijek usklađenu podjelu, prema kraju srednjeg vijeka sve su se više miješale svjetovne vlasti sa svojim posebnim interesima. U pojedinim sredinama u 15, a osobito u 16. stoljeću dolazi do promjene u odnosu između društva i države u stvarima privatne naravi, pa tako i braka. Kako je država jačala, imala je u rukama sve više sredstava za očuvanje društvenog reda, pa se nije više morala toliko oslanjati na suradnju rodova niti na autoritet Crkve. Stoga se počela sve otvorenije suprotstavljati i laičkim i crkvenim normama kontrole braka. Brak i obitelj postali su javna, i to svjetovna stvar, koja više nije mogla biti prepuštena slobodnoj inicijativi pojedinca niti obitelji.

Postignuća na bračnom tržištu bila su iznimno važna za društveno pozicioniranje dubrovačkih vlasteoskih obitelji. Stoga plemići koji su imali kćeri za udaju nisu žalili novca ni imovine da bi postigli što bolje sporazume. S obzirom na gospodarsku konjunkturu 15. stoljeća imali su i odakle financirati svoj društveni probitak, pa su tijekom čitavog stoljeća mirazi nezadrživo rasli. No, ti isti plemići u vijećima su donosili drugačije odluke, koje su išle na uštrb ne samo interesu nego i pravima obitelji i pojedinaca. Svjedočanstvo o tome pruža zaključak Velikog vijeća iz 1423. u kojem se kaže da su uobičajeni mirazi prešli svaku mjeru i granicu, te da oni koji žele dostojno udati kćeri i sestre ugrožavaju vlastita dobra ili pak šalju u samostan djevojke sposobne i spremne za brak. S dobrom namjerom da to spriječi i da poveća broj plemićkih brakova, vijeće je odredilo maksimum miraza, uz vrlo visoke kazne. Nepovjerljivi činovnici vlasti tražili su od ljudi koji su ugovarali brak da se prije svadbe zakunu da nisu prekršili ovu odredbu privatnim dogovorom, mimo bračnog i miraznog ugovora. Tu su zakletvu morali polagati pred knezom i Malim vijećem, ne samo jednom nego onoliko puta koliko bi oni smatrali potrebnim.¹ U sličnoj odredbi iz 1446. godine primjetna je vjerska retorika u prosudbi rasta miraza i troškova za odjeću nevjeste. Očevi koji su davali visoke miraze proglašeni su pohlepticima koji ugrožavaju svoju dušu, ne boje se Boga i ne cijene čast dubrovačke vlade koju uopće ne slušaju. Da ovaj puta misle ozbiljno, vijećnici su pokazali time što su uveli obvezno registriranje dogovora obitelji u obliku notarskog dokumenta. Uz to, obje su strane tjedan dana prije svadbe morale položiti zakletvu pred knezom i Malim vijećem da nisu dali ili primili više od dopuštenog. Za razliku od

¹ Branislav Nedeljković. *Liber viridis*. Beograd: SANU, Zbornik za IJK III, knjiga XXIII, 1984: c. 180.

prethodne, ova odredba uopće ne spominje zaštitu prava djevojaka na udaju. Ni prethodna ograničenja visine miraza nisu mogla mnogo utjecati na poboljšanje demografske situacije dubrovačkog patricijata, a pogotovo ne na sudbine djevojaka kojima su roditelji namijenili redovničke umjesto svadbenih haljina. Ne može se isključiti namjera vlasti da ograničenjem slobode obitelji u tom pitanju dovede do sklapanja većeg broja brakova, no postoje i druge smjernice zaključivanja. Jedan od ciljeva, ako ne i glavni cilj ove odredbe bilo je promicanje jedinstva vlasteoskog staleža, što se eksplicitno kaže: vijeće zaključuje da se mora poštovati jedinstvo i pravednost među plemstvom, na dobro i mir grada. Ova je odredba značila izravno upletanje u privatne stvari, jer je zabranjivala pojedincima da slobodno raspolazu vlastitim kapitalom i podvrgavala tu slobodu višim interesima staleža.² Brojne odredbe koje govore o ograničenju miraza i nadzoru nad tim pitanjem istodobno govore i o neučinkovitosti takvog nadzora. Primjerice, vlada je šezdesetih godina 15. stoljeća rezignirano odustala od ograničenja roka isplate miraza i od zakletve obiju strana da nisu primili više od dopuštenog iznosa miraza. Svi su se ionako lažno zaklinjali, vrijeđajući time Boga i upropaštavajući vlastitu dušu, kažu vijećnici.³ Indignirani ponašanjem mladeži, kojoj "nije na pameti briga o porijeklu, dobroti i dobri običaji", 1505. vijećnici su potražili pomoć od pape. Naime, tražili su od Svete Stolice da im izda bulu koja bi svakog prekršitelja odredbi o ograničenju miraza kažnjavala ekskomunikacijom koju bi samo papa mogao povući. Istoj kazni podliježali bi i svi oni koji su znali da je probijeno ograničenje miraza, a nisu to dojavili vlasti.⁴ Godine 1540. Veliko je vijeće obvezalo kneza na istragu o svakom miraznom ugovoru, a notare, kancelare i stranke na polaganje zakletve. Novčanim kaznama dodano je lišavanje svih plemićkih službi i privilegija i sramoćenje kri-

² Baldo Bogišić i Konstantin Jireček, ur. *Liber statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1272*. Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium, sv. 9. Zagreb: JAZU, 1904: IV, 3; B. Nedeljković, *Liber viridis*: cc. 371, 391, 478; Usporedi: Zdenka Janeković-Römer. *Rod i grad. Dubrovačka obitelj od 13. do 15. stoljeća*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Zavod za hrvatsku povijest FF-a u Zagrebu, 1994: 77-89; Zdenka Janeković-Römer. *Okvir slobode. Dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1999: 204-205; Susan Mosher Stuard, »Dowry Increase and Increments in Wealth in Medieval Ragusa (Dubrovnik).« *Journal of Economic History* 41/4 (1987): 796-810.

³ B. Nedeljković, *Liber croceus*. Beograd: SANU, Zbornik za IJK III, knjiga XXIV, 1997: cc. 34, 38, 59, 77.

⁴ B. Nedeljković, *Liber croceus*: c. 185.

vokletnika pred Velikim vijećem. Nešto kasnijom odredbom, ta je kazna proširena i na nasljednike počinitelja.⁵ Unatoč demografskom slabljenju vlastele, tijekom prve polovice 16. stoljeća primjetno je da su se zakoni o ograničenju miraza postrožavali. Vlada je raspravljala i o tome tko će pratiti mladenku u svadbenoj povorci, koliko će instrumenata svirati i gdje. Na svadbi su roditelji mladenaca uzvanicima smjeli ponuditi samo dva slijeda jela, a potom tek mliječne proizvode i slatkiše, s time da ništa nisu smjeli slati onima koji nisu bili prisutni. Također je određeno što se smije darivati prilikom prvog posjeta mladića kući budućeg punca i punice i prvog posjeta zeta i kćeri nakon svadbe. Bilo je dopušteno darivati slatkiše, s time da je marcipan bio strogo zabranjen, a donekle i torte, pite i drugi skuplji kolači. U obzir su dolazili i rupčići za brisanje nosa, ali ne od skupocjenih tkanina. Godine 1515. te su odredbe postrožene, tako da je zet smio primiti samo manje darove od punice, a ukinuti su svi darovi u hrani. Što se tiče marcipana, ponovo je dopušteno da se pripravlja za bolesnike, ali samo u težini od jedne libre.⁶ Brojne, katkada gotovo nevjerojatno detaljne mjere jasan su znak da država, unatoč svojskom nastojanju, nije raspolagala učinkovitim mehanizmima pomoću kojih bi mogla nadzirati obitelji glede sklapanja braka. Vlasteoske obitelji odlučno su se suprotstavljale moći države i uporno promovirale vlastite interese kroz bračne strategije.

Vlastodršci su osobitu prijetnju vidjeli u braku sklopljenom bez znanja, volje i dogovora obitelji. Strah od braka iz ljubavi u srednjem vijeku i ranom novovjekovlju bio je gotovo fiksacija, pa mnogi autori idu tako daleko da smatraju ljubav, *amor*, nepoželjnim osjećajem u braku, grijehom sličnim preljubu. Svojevoljnost i spontanost ljubavi zastrašivala je vlastodršce kao izvor nereda koji izmiče nadzoru. Taj je problem u središtu zapleta mnogih književnih djela u renesansi, što svjedoči o zabrinutosti suvremenika zbog tih pojava.⁷ Po crkvenom je zakonu takav tajni sporazum bio valjan, pa su svjetovne

⁵ B. Nedeljković, *Liber croceus*: cc. 260, 278.

⁶ B. Nedeljković, *Liber croceus*: c. 273. *Acta Consilii Rogatorum* (dalje: *Cons. Rog.*), ser. 3, sv. 29, ff. 110^v-111; sv. 33, ff. 173^v-174 (Državni Arhiv u Dubrovniku, dalje: DAD).

⁷ Philippe Ariès, »Love in Married Life.«, u: *Western Sexuality, Practice and Precept in Past and Present Times*, ur. Ph. Ariès, A. Béjin. Oxford - New York: Basil Blackwell: 130-139; Benedikt Kotruljević, *O trgovini i savršenom trgovcu*. Dubrovnik: DTS, 1989: 423-425; Lauro Martines, »Séduction, espace familial et autorité dans la Renaissance italienne.« *Annales E.S.C.* 53/2 (1998): 255-290; Lucia Ferrante, »Il matrimonio disciplinato: processi matrimoniali a Bologna nel Cinquecento.« *Anali dell' Istituto storico italo-germanico* 40 (1994): 923-925.

vlasti i obitelj nastojale doskočiti sklapanju tajnih brakova strogim nadzorom, zakonima i prijetnjama. To je osobito primjetno prije Tridentinskog koncila, koji je normirao obrede sklapanja braka i time umanjio mogućnosti sklapanja tajnih brakova. Osobitu strogost u pogledu tajnog braka iskazali su zakoni reformističkih država. Naime, protestansko zakonodavstvo izjednačavalo je djecu s imovinom, iz čega je proizlazilo da su njihove samostalne odluke u pogledu sklapanja braka protuzakonite. Slobodni sporazum nije bio dovoljan uvjet za valjani brak, već je bio neophodan i pristanak roditelja. Katolička reforma također je posegla za strožim mjerama nadzora u tom pitanju, ali je ipak ostala vjerna sakramentalnoj definiciji braka kao slobodnog i pojedinačnog čina. To je vidljivo i iz dekreta *Tametsi* donesenog na Tridentinskom koncilu 1563, koji inzistira na javnosti braka i prisutnosti svećenika, ali ne i na roditeljskom odobrenju.⁸ No, katolička crkva je odredbama Tridentinskog koncila samo definirala normu i pružila temelj za proces discipliniranja pojedinaca, koji su provele državne vlasti. Crkva nije bez otpora prepustila jurisdikciju u pitanjima braka, no vrlo brzo su državne vlasti preuzele potpuni nadzor i sekularizirale ta pitanja. I u protestantskim i u katoličkim državama vlasti su počele voditi registre brakova. Tijekom 16. stoljeća došlo je do sprege između obiteljskog, očinskog autoriteta i državnih vlasti. To je dovelo do nastanka novog, jedinstvenog modela braka, nasuprot raznolikosti obiteljskih i rodbinskih veza koja karakterizira srednji vijek.⁹ Opća tema toga razdoblja postalo je, s jedne strane kućanstvo kao temelj društvenog poretka, a s druge samovolja mladih ljudi koji su se vjenčavali protiv volje roditelja. Tragični kraj Shakespeareovih adolescenata Romea i Julije samo je jedan od primjera tog trenda, kaže J. Harrington.¹⁰

U Dubrovačkoj Republici intervencija države u tom pitanju primjetna je već u 15. stoljeću. Dubrovački su zakonodavci čak i više nego mnogi njihovi suvremenici u drugim zemljama strahovali od tajnog braka sklopljenog iz ljubavi, bez dogovora i protiv volje obitelji. U očima dubrovačke vlastele ta je mogućnost bila jedna od najvećih strahota koja je prijetila zemaljskom i božanskom redu stvari. Stoga se o tome raspravljalo kao o važnom pitanju

⁸ Joel F. Harrington. »*Hausvater* and *Landsvater*: Paternalism and Marriage Reform in Sixteenth-Century Germany.« *Central European History* 21/1 (1992): 59-60; Paolo Prodi, »Il concilio di Trento e i libri parrocchiali.« *Annali dell'Istituto italo-germanico in Trento* 27 (1989): 18-20.

⁹ P. Prodi, »Il concilio di Trento e i libri parrocchiali.«: 16-17, 20.

¹⁰ J. F. Harrington, »*Hausvater* and *Landsvater*«: 55-58.

državne politike. Ideja o slobodnom sklapanju braka, bez znanja i dopuštenja roditelja, u zakonskoj odredbi iz 1429. godine prikazana je kao grijeh protiv volji Stvoritelja, koji je još u Zemaljskom raju ustanovio brak među praroditeljima ljudi kao nešto sveto, čisto i brz mrlje. Protiv te svetosti nastupaju "zli ljudi lošeg položaja koji nagovaraju mlade djevojke iz boljih kuća da s njima sklope brak bez volje roditelja, što je mrsko Bogu, protivno dobrim običajima i stoga velika opasnost za grad". Kazne za sve koji bi na bilo koji način sudjelovali u zaključivanju takvog braka bile su vrlo teške: mladoženja je gubio sva prava na imovinu svoje žene, a njegovi suučesnici, uključivši i svećenika, bili su kažnjeni tamnicom ili progonstvom. Vrijedno je zapaziti da se u obrazloženju uopće ne dopušta mogućnost da se žena mogla promišljeno i svojevóljno odlučiti za takav korak, motivirana ljubavlju s kojom se njezina obitelj nije slagala. Zakonodavci su očito smatrali da su žene u takvim slučajevima bile žrtve muškaraca koji su htjeli prijevarom steći njihova dobra. Stoga su zaključili da sva dobra žene koja bi na takav način sklopila brak podliježu nadzoru Malog vijeća, sve dok nasljednici ne stasaju i ne preuzmu ih. Muž nije imao pravo nasljeđivanja ni uzufrukta čak ni ako u braku ne bi bilo djece.¹¹ Dubrovačka vlada ovom odredbom nije uspjela iskorijeniti tajni brak, kao što to nisu uspjele ni mnoge druge ranonovjekovne birokracije, ali je provela sekularizaciju jurisdikcije u tom pitanju. Zdvajanje nad grijehom i zazivanje Božje pravde prikrivali su činjenicu da je vlada sebi prisvojila nadležnost crkvenih sudova i derogirala kanonsko pravo. Valja naglasiti da je to bilo daleko prije Tridentinskog koncila, koji je barem donekle pomirio stav Crkve i svjetovnih vlasti o tajnom braku i prenio dio nadležnosti na svjetovno sudstvo.¹²

Sve veća težina koja se pridavala zarukama, vjerskim obredima i javnom sklapanju braka bila je, između ostaloga, znak nastojanja da se spriječe tajni brakovi. Zbor i vijeće zajednice otoka Lastova, koji je bio dio teritorija Dubrovačke Republike, donijeli su 1449. odredbu o tome da se zaruke moraju obavljati javno, u crkvi, uz prisutnost svećenika. Tome su dodali i dvije odredbe o tajnom braku. Proturječnost tih odredbi svjedoči kako je bilo teško

¹¹ *Acta Consilii Maioris* (dalje: *Cons. Maius.*), ser. 8, sv. 4, ff. 22'-30 (DAD); B. Nedeljković, *Liber viridis*: 237; Zdenka Janeković-Römer. »Noble Women in Fifteenth-Century Ragusa.«, u: *Women and Power in East Central Europe - Medieval and Modern*. ed. Marianne Sághy. *East Central Europe*, Special Issue, 20-23/1 (1996): 143-146.

¹² J. F. Harrington, »*Hausvater* and *Landsvater*«: 61-65.

ili nemoguće pomiriti crkvenu koncepciju o braku kao slobodnom sporazumu supružnika sa zahtjevima svjetovnog društva. Svjetovna je zajednica branila tajni brak, ali mu nije mogla osporiti valjanost. Određeno je da žena koja bi se potajno zaručila ili dogovorila o braku, time gubi sva očinska i majčinska dobra, “jer se takva vjeridba, odnosno tako načinjen ugovor ne drži poštenom ženidbom iako je valjana prema crkvenim propisima.” Kazna za muškarca koji bi neku ženu nagovorio na potajne zaruke, bez dopuštenja i suglasnosti roditelja bila je globa od 50 perpera ili godina dana zatvora. Tome se dodaje da “vjeridba koju je sklopio ipak vrijedi i mora vrijediti glede samog čina ženidbe”. Svjetovna zajednica u tome nije mogla derogirati zakone Crkve, iako su se oni bitno kosili s njezinim interesima.¹³ Pod utjecajem mletačkih zakona, koji su tom pitanju prilazili slično kao dubrovački, statuti nekih dalmatinskih gradova tijekom 16. stoljeća također donose stroge odredbe protiv tajnog braka. Korčulanski statut 1430. godine, uz globe, propisuje i tjelesnu kaznu - odsijecanje uha tajnome ženiku. Zadarski statut izrijekom konstatira da djeca obaju spolova moraju biti pokorna svojim roditeljima, prema propisima i pravu. Kći ili sin koji bi roditeljima uskratili tu poslušnost bivali su razbaštinjeni, osim ako bi im otac i majka u formi isprave oprostili “nanesenu tešku nepravdu”.¹⁴ Osobito je zanimljiva još jedna odredba zadarskog statuta koja se tiče tajnog braka, iz koje se vidi koliko se ljubav smatrala opasnom pojavom, pa i grijehom. Kaže se, naime, da kći koja bi sklopila brak “bakantski zanesena ljubavnom ludošću” bude razbaštinjena bez ikakve mogućnosti smilovanja. Isto je vrijedilo i za sina.¹⁵

Strogost svih spomenutih odredbi iskaz je straha od samovolje pojedinaca u bračnim pitanjima koja bi mogla ugroziti ne samo obitelj, nego i širu društvenu zajednicu. Takva je politika osobito pogađala žene, koje su više nego muškarci bile podvrgnute zakonskim i društvenim ograničenjima. Pisanim i nepisanim zakonima bile su ograničene na život unutar kuće i lišene pune poslovne sposobnosti. Njihova prava pred sudom bila su ograničena, a u poslovnom životu grada mogle su samo rubno sudjelovati, uz suglasnost muže-

¹³ *Lastovski statut*, ur. Vladimir Rismondo. Split: Književni krug, 1994: cc. 74, 75, 76.

¹⁴ *Korčulanski statut: statut grada i otoka Korčule iz 1214. godine*, ur. Antun Cvitanić, Zvonimir Šeparović. Zagreb: JAZU, 1987: Ref. c. 151; *Zadarski statut*, ur. Josip Kolanović, Mate Križman. Zadar: Ogranak Matice hrvatske u Zadru, Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, 1997: III, c. 90.

¹⁵ *...furore forte amoris bachata...* (*Zadarski statut*: III, c. 92).

va i odobrenje gradskih vijeća.¹⁶ Ta su ograničenja osobito pogadala udovice koje nisu imale pravo na nasljedstvo, a ako ih muž ne bi oporučno zbrinuo, živjele su u oskudici, tražeći milostinju od vlade. U 14. stoljeću udovice su u posebnim okolnostima mogle naslijediti muževu imovinu i njome slobodno poslovati. Tijekom tog stoljeća u Dubrovniku je djelovalo nekoliko takvih žena, od Nikolette de Gozze do Philippe de Menze, koje su u poslovima čak prednjačile pred muškarcima. Međutim, 15. stoljeće je i u tom smislu donijelo niz restrikcija koje su još više ograničile mogućnosti sudioništva žena u gospodarstvu i javnom životu.¹⁷ S gledišta ograničenja osobnih prava, posebno je zanimljiva odredba Velikog vijeća iz 1458. koja se odnosi na udovice i njihovo pravo raspolaganja vlastitom imovinom. U njoj se izriječno kaže da udovice, ako im se da sloboda, mnogo puta loše posluju i ostaju bez svojih posjeda, kvarte i drugih dobara, bilo zbog lakoumnosti bilo zbog poticaja djece i drugih osoba. Ta pojava ne ugrožava samo dobro tih žena i volju njihovih pokojnih muževa, nego i "čast grada". "Zaštita" udovica i njihove imovine provedena je tako da je njihovo poslovanje ograničeno na svotu od 20 perpera. Za svaku veću transakciju bila je potrebna posebna dozvola Malog vijeća. Svaki akt koji bi provele smatrao se ništavnim. Već sljedeće godine donesen je novi zakon koji je postrožio ove mjere.¹⁸ Plemićke žene bile su važna poveznica među rodovima i osiguravale im trajanje, no time se njihova društvena uloga uglavnom završavala. Spomenuti zakoni pokazuju kako su od sklapanja braka pa do udovištva njihovi osobni interesi bilo podređeni interesima obitelji, staleža i Republike.

U Dubrovniku se s osobitom strogošću pazilo na brakove plemića i plemkinja, s obzirom da je tamošnja vlasteoska endogamija bila najstroža u

¹⁶ B. Bogišić i K. Jireček. *Liber statutorum civitatis Ragusii*: VIII, 9, 32; *Procurae Notariae*, ser. 30, sv. 1, ff. 16', 44', 62, 71, 77, 90, 91', 96', 108, 108', 120', 124, 130, 136, 207'; sv. 2, ff. 15', 26, 40, 74, 80, 83, 123, 123', 125, 126, 159', 194, 218, 221, 221', 226, 255', 267' (DAD); *Procurae Cancellariae*, ser. 29, sv. 1, ff. 7', 20, 33'. 34', 35-35', 48, 63', 76', 86, 87 (DAD); *Acta Consilii Minoris* (dalje: *Cons. Min.*), sv. 26, f. 37' (DAD); Z. Janeković-Römer, »Noble Women in Fifteenth-Century Ragusa.«: 154-155; Z. Janeković-Römer, *Rod i grad*: 89, 128-137; Zdenka Janeković-Römer, »Na razmeđu ovog i onog svijeta. Prožimanje pojavnog i transcendentnog u dubrovačkim oporukama kasnoga srednjeg vijeka.« *Otium 2/3-4* (1994): 5, 12-14.

¹⁷ Z. Janeković-Römer, *Rod i grad*: 82-83, 87, 126-137; Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*: 192-197, 204-205; Z. Janeković-Römer, »Noble Women in Fifteenth-Century Ragusa.«: 154-155, 165-167.

¹⁸ B. Nedeljković, *Liber viridis*: cc. 479, 490.

Europi.¹⁹ Izvan vlastitog, strogo zatvorenog kruga, smjeli su se ženiti samo s dalmatinskim ili mletačkim plemićima. To je ograničenje opozvano tek u sklopu mjera obnove nakon katastrofalnog potresa koji je zadesio Dubrovnik 1667. godine. Sa željom da potaknu demografsku obnovu plemstva, vijećnici su odredili da se dubrovačka vlastela mogu ženiti sa svim plemkinjama, neovisno odakle dolaze.²⁰ Odredba o zabrani sklapanja brakova između pučana i plemića jedna je od onih koje su kršile prava pojedinaca i pravnu nadležnost Crkve. Plemići oženjeni pučankama i njihovi potomci gubili su sva plemićka prava, službe i povlastice. U strahu od toga, plemići su uglavnom pribjegavali konformističkom rješenju i održavali s pučankama izvanbračne veze. Može se reći da su stroge mjere vlade u ženidbenoj politici urodile učestalošću izvanbračnih veza u dubrovačkom društvu kasnog srednjeg vijeka i ranog novovjekovlja.²¹ U panici iza velikog potresa, vlast je privremeno odstupila od te zabrane i dopustila plemićima da se žene kćerima uglednih plemića. No, ta je mogućnost uskoro opozvana, jer je endogamija bila previše duboko ukorijenjena u mentalitet vlastele, pa nisu mogli prihvatiti taj način demografske obnove svoga staleža. To im je bilo toliko važno da su odredbe o braku bile razmjerno brojne tijekom 17. i 18. stoljeća, kada je zakonodavna djelatnost vijeća bitno jenjala i njihov se rad svodio uglavnom na probleme oko kvoruma.²²

Oko vlasti u ložnici građana

Ljudska seksualnost u srednjem je vijeku bila u moralnom smislu pod nadležnošću Crkve. Penitencijali su određivali što je u seksualnosti dopušte-

¹⁹ Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*: 69-73, 192, 242-244; Usporedi: Frederic C. Lane, *Storia di Venezia*. Torino: Einaudi, 1991: 296; Angelo Ventura, *Nobiltà e popolo nella società veneta del '400 e '500*. Bari: Laterza, 1964: 163; Stanley Chojnacki, »Marriage Legislation and Patrician Society in Fifteenth-Century Venice.« u: *Law, Custom and the Social Fabric in Medieval Europe*, ed. Bernard S. Bachrach, David Nicholas. *Studies in Medieval Culture XXVIII, Medieval Institute Publications*. Kalamazoo: Western Michigan University, 1990: 167-171.

²⁰ B. Nedeljković, *Liber croceus*: cc. 178, 328; *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*; ed. N. Nodilo. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 14, Scriptorum I. Zagreb: JAZU, 1883: 9, 87, 272.

²¹ B. Nedeljković, *Liber croceus*: c. 18; *Manuali pratici del Cancelliere*, ser. 21.2, *Specchio del Gran Consiglio I*: 24. XI. 1505. (DAD); Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*: 70-73, 201-202; Z. Janeković-Römer, *Rod i grad*: 59, 64-65, 71-72.

²² B. Nedeljković, *Liber croceus*: cc. 328, 350, 414, 419.

no, a što grešno i propisivali kazne za grešnike. Bez sumnje, ti su propisi utjecali na život ljudi i njihovu osjećajnost ograničenjima i kompleksom krivnje. No, te su kazne bile duhovne naravi i uglavnom ne previše stroge, jer je Rimski crkva bila "protivna grijehu, ali ne i grešnicima". Kada se svjetovna vlast počela miješati u ljudsku intimu, činila je to mnogo učinkovitije, jer je imala nadzorni i represivni aparat koji je to omogućavao. Uprave gradskih općina u kasnom u srednjem vijeku sve veću pažnju poklanjale prekršajima koji su se ticali seksualnog morala, to jest prostituciji, preljubu i sodomiji. Gradske su vlasti smatrale da su ti moralni prekršaji jedan od generatora nereda, te da čvrstina njihove vlasti i društvenog reda zahtijeva ograničenja na tom planu. Neki su se dekretisti opravdavali zbog zadiranja u nadležnost crkvenog prava, objašnjavajući da, primjerice, preljub, ima važne posljedice po svjetovno društvo, pa se svjetovna vlast njime mora baviti. Tijekom 15. i 16. stoljeća provedena je i institucionalizacija prostitucije, s ciljem učinkovitijeg nadzora.²³ U Dubrovniku sve do 15. stoljeća "najstariji zanat na svijetu" nije bio na udaru zakona. Zna se da je postojala neka vrsta javne kuće, a bludnice uopće nisu prikrivale svoju djelatnost. No, u 15. stoljeću javljaju se zakonska ograničenja i javna osuda. Početkom stoljeća, 1409. godine, dubrovačka je vlada odredila bludnicama kuću u blizini hospitala u kojoj moraju boraviti i uz to im zabranila da žive na bilo kojem drugom mjestu u Dubrovniku. Dobile su mjesec dana da se presele u spomenutu kuću.²⁴ To je bio tek uvod u buduće progone. Dok su se prije toga bludnice mogle naći pred sudom zbog drugih prekršaja ili zločina, od sredine stoljeća zaredali su procesi i progoni upravo zbog njihove profesije. Retorika sudskih presuda nalikuje onoj u zakonima koji reguliraju privatnost građana - spominje se njihov nečastan život i kvarenje mladeži. To je još jedno svjedočanstvo da je dubrovačka vlada počela preuzimati pitanja morala u svoje ruke. Nadzor je time postao učinkovitiji, a kazne strože nego u ranijim stoljećima, kada je to podliježalo pod jurisdikciju Crkve.²⁵ Dubrovačke su vlasti i u tom području

²³ Carol Lansing, »Gender and civic authority: Sexual control in a medieval Italian town.« *Journal of social history* 31/1 (1997): 33-34; Jacques Rossiaud, *La prostitution médiévale*. Paris: Flammarion, 1998: 149-163.

²⁴ *Reformationes*, ser. 2, sv. 33, f. 88 (DAD); Risto Jeremić i Jorjo Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika* III. Beograd: Centralni higijenski zavod, 1940: 119.

²⁵ Gordan Ravančić, »Prilog poznavanju prostitucije u Dubrovniku u kasnom srednjem vijeku.« *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 31 (1998): 124-128; *Statut grada Splita*. Split: Književni krug, 1985: IV, c. 39.

privatnosti, odnosno seksualnosti prednjačile pred Europom, koju su procesi protiv prostitucije zahvatili tek tijekom “krize renesanse”, u 16. stoljeću. Dakako, novovjekovlje je i u Dubrovniku donijelo zaoštavanje brige za moral građana, pa tako i mnoge odredbe protiv prostitucije.²⁶

Za razliku od mnogih europskih²⁷ i dalmatinskih gradova²⁸, dubrovački statut i kasnije zakonske zbirke ne donose odredbe o preljubu. To je pitanje bilo regulirano običajnim pravom, s jednim pravilima za muškarce, a drugima za žene. Deklarativno, dubrovačko se društvo zauzimalo za bračni moral kakav je zagovarala Crkva, no u svakodnevnom životu stvari su stajale drugačije. Muškarci su mogli frustracije zbog neželjenog braka i neadekvatnog odnosa sa suprugom kompenzirati poslom, ali i izvanbračnim vezama, koje su bile prešutno dopuštene. Mnogi su plemići neskriveno živjeli sa svojim ljubavnicama, te priznavali i odgajali djecu rođenu u tim vezama. Što se tiče žena, ako je bilo takvih slučajeva oni su bili pomno skrivani i zataškavani. Strogi nadzor nad ženama, osobito onima višeg društvenog statusa, svakako je smanjivao prilike za takvo što. U sudskim spisima ne javljaju se slučajevi preljuba koji bi počinile žene, tako da ne možemo dokumentirati kakve su bile reakcije njihove obitelji i vlasti. Činjenica da je zakon ljubavne veze udovica smatrao preljubničkim, te su zbog toga gubile imovinu i pogodnosti koje su uživale temeljem udovičkih prava, dovoljno govori o stavu javnosti prema preljubu žena. Državna intervencija u pitanju preljuba može se iščitati na temelju jednog slučaja koji se dogodio u Dubrovniku 24. srpnja 1471. Kratko rečeno, zidar Vlahuša zatekao je svoju ženu s mladim plemićem Franom Dimitrijevim de Ragnina i ubio ga. Skandalozni slučaj nije se rješavao pred redovnim sudom, nego u Senatu, zato što se radilo o plemiću. Međutim, senatori se nisu postavili kao zaštitnici vlastitog plemićkog staleža, već kao za-

²⁶ *Cons. Min.* sv. 20, f. 89^v; sv. 79, ff. 3^v-4; *Ostavština dum Nika Gjivanovića*, svežanj 18 (DAD).

²⁷ Jean-Marie Carbasse. »Carrant nudi. La répression de l'adultère dans le Midi médiéval (XIIIe-XVe siècles).«, u: *Droit, Histoire et Sexualité*. Lille: L'Espace juridique, eds. J. Poumarède, J. P. Royer, 1987: 86-87.

²⁸ *Statut grada Splita*: IV, c. 38; III, c. 36; Ugo Inchiostri, »Il Comune e gli statuti di Arbe fino al secolo XIV.« *Archivio storico per la Dalmazia* 9 (1930): II, cc. 12, 13; *Statut grada Poreča iz 1363. godine*, ed. M. Zjačić. Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium 13. Zagreb: JAZU, 1979: III, cc. 17, 18; *Statut grada Trogira*. Split: Književni krug, 1988: III, c. 14; *Knjiga statuta, zakona i reformacija grada Šibenika*, ur. S. Grubišić. Šibenik: Muzej grada Šibenika, 1982: V, c. 50; Vrbnički statut je čak predviđao smrtnu kaznu za žene koje bi počinile preljub. *Statuta lingua croatica conscripta. Vinodolski, Poljički, Vrbanski a donekle i svega Krčkog otoka, Kastavski, Veprinački i Trsatki*. ur. F. Rački, V. Jagić i I. Črnčić. Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium 4. Zagreb: JAZU, 1890: 154.

štitnici morala i zakonitog braka. Odlučili su zidara u potpunosti osloboditi optužbe, jer je ubijeni sam uzrokovao svoju smrt. Štoviše, da bi zaštitili Vlaha, posebno su zaprijetili rođacima i prijateljima mladoga plemića da se ne usude uzeti pravdu u svoje ruke.²⁹ Iz tog se slučaja može očitati i kontrast između uobičajene prešutne tolerancije prema muškom preljubu i strogog postupka u slučaju preljuba žene, pa bila ona i niskoga roda. Svoju čast, shvaćenu kao seksualnu uzdržljivost, žene su morale čuvati zatvorene u kući, pod nadzorom muškaraca. Po mišljenju suvremenika, to je bio jedini način da se sačuva ugled obitelji i čistoća potomstva.³⁰

Godine 1474. u Velikom je vijeću donesen zaključak sa snagom zakona koji vrlo dobro osvjetljava uznapredovali proces državne arbitraže u području morala. Vijećnici su se s indignacijom okomili na sodomite, odnosno homoseksualce. Pojam sodomija odnosio se na svako zabranjeno ponašanje “protivno prirodi”, pri čemu se mislilo na seksualno ponašanje koje ne vodi prokreaciji, pa i ono između heteroseksualnih partnera. Ipak, u srednjovjekovnim izvorima taj se termin najčešće odnosi na homoseksualnost. Penitencijali osuđuju homoseksualizam kao smrtni grijeh, prispodobiv seksualnom odnosu sa životinjama. Taj *abominabile crimen* počeo je u nekim sredinama već početkom 14. stoljeća prelaziti iz nadležnosti Crkve u nadležnost svjetovnih vlasti. U mnogim su gradovima u tom razdoblju doneseni strogi zakoni protiv sodomije i propisane stroge kazne koje su uključivale sramoćenje u javnoj paradi, žigosanje, kastraciju i smrt spaljivanjem.³¹ Homoseksualna subkultura bila je osobito jaka u Firenci, gdje je vlast od kraja 13. do polovice 16. stoljeća poduzimala sve strože i strože mjere ne bi li iskorijenila taj porok, koji su smatrali jednim od najtežih moralnih i društvenih problema grada. Uvedena je čak i posebna služba, *ufficiali di notte*, čija je zadaća bila isključivo progon sodomita.³² I u mletačkim se izvorima susreću lamentacije nad gradom

²⁹ *Et sine ullo impedimento reali aut personali sibi inferendo causa dicti homicidii, attenta conditione casus et quod occisus dedit causam mortis sue (Cons. Rog. sv. 21, f. 117’).*

³⁰ Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*: 193-192, 202.

³¹ C. Lansing, »Gender and civic authority«: 39-40.

³² Zanimljivo je da su progoni “neprirodnog” seksa u Firenci jenjali s dolaskom Medicija na vlast. U novoj vojvodskoj državi to više nije bilo važno pitanje i palo je u zaborav, zato što je ta vlast počivala na sasvim drukčijim temeljima moći nego ranija republikanska vlast. Oslanjanje na klijentelu i vojsku zamijenilo je potrebu za društvenim redom koji je osiguravao stabilnost vlasti. Michael Rocke, *Forbidden friendships: homosexuality and male culture in Renaissance*. New York: Oxford University Press, 1996: 7, 23-24, 32, 45-86, 195-226; Michael Rocke, »Il controllo dell’omosessualità a Firenze nel XV secolo: gli Ufficiali di notte.« *Quaderni storici* 66 (1987): 701-723.

koji se pretvara u Sodomu. Doneseni su i zakoni protiv toga, no sudske građe nema ni približno toliko kao u Firenci, jer su ispitivanja bila interna, a zapisnici mnogo manje detaljni. Zakonske mjere protiv sodomije bile su drastične, a arhivski dokumenti svjedoče da su se doista i primjenjivale.³³

Na način sličan njihovom mletačkom uzoru i dubrovački su se vijećnici odlučili pobrinuti da “najveći, prokleti zločin sodomije” ne uhvati korijene u njihovom gradu kako on ne bi postao “konačište demona nego sveto Božje prebivalište”. Svaki onaj koji bi bio uhvaćen u tom zločinu, “*tam agens quam patiens*”, bio bi kažnjen odsijecanjem glave, a njegov bi leš bio spaljen. Zanimljivo je da se u takvim slučajevima primjenjivao postupak uobičajen kada se radilo o ubojstvima. Kao i uvijek, vlada je poticala denuncijante, krivca oslobođenjem od strašne kazne i nagradom od 300 perpera, a svjedoke visokim iznosom od 1000 perpera. Optužene je trebalo podvrći torturi kako bi se na svaki način došlo do istine. Pomilovanje je bilo moguće samo ako bi za to javno glasali svi članovi svih triju vijeća. Novi je zakon izglasan ogromnom većinom od 104 naprama 4 glasa.³⁴

Nije posvjedočeno jesu li dubrovački vijećnici kod donošenja ovog zakona bili motivirani nekim konkretnim slučajem. U preambuli se jasno kaže da se radi o preventivnoj mjeri, pa se može zaključiti da je ta odredba na tragu ranije prakse strogih prijetnji ili sporadičnih kazni koje su trebale služiti kao primjer. Sudski i drugi suvremeni dokumenti ne daju nikakve indicije o postojanju homoseksualizma u gradu. Dubrovačka je vlada nerijetko zataškavala skandale, čak i uništavala knjige koje su sadržavale tajne podatke, no neki su tragovi uvijek ostajali, jer se malo toga moglo posve sakriti u tako malenom gradu.³⁵ Zbog toga se može zaključiti da su odredbe protiv sodomije i ostale koje su za njom slijedile u većoj mjeri značile pokušaj uspostavljanja i opravdanja autoriteta nego odgovor na stvarnu prijetnju. Moguće je da su se vlade Firence i Venecije zabrinule za demografsku budućnost grada³⁶, no u Dubrov-

³³ Guido Ruggiero, *The Boundaries of Eros: Sex Crime and Sexuality in Renaissance Venice*. Oxford: Oxford University Press, 1985: 36-37; Elisabeth Crouzet-Pavan, »Police des mœurs, société et politique à Venise à la fin du Moyen âge.« *Revue historique* 536 (1980): 241-288; Elisabeth Crouzet-Pavan, »Violence, société et pouvoir à Venise (XIVe - Xve siècles): Forme et évolution des rituels urbains.« *Mélanges de l'École française de Rome* 96/2 (1984): 931.

³⁴ B. Nedeljković, *Liber croceus*: c. 72; *Cons. Rog.* sv. 41, f. 264.

³⁵ Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*: 101-102; *Cons. Maius*, sv. 7, f. 88'; B. Nedeljković, *Liber viridis*: c. 342.

³⁶ E. Crouzet-Pavan, »Police des mœurs«: 275-276; G. Ruggiero. *The Boundaries of Eros*: 109-110.

niku to nije bio slučaj, s obzirom da nema podataka o raširenosti homoseksualizma i smanjenju broja brakova zbog toga. Bariša Krekić je zaključio da su i ti i drugi zakoni vezani uz osobni moral posljedica djelovanja nekoliko uzroka, od turske prijetnje, pojave platonizma, miraznog sustava, utjecaja katoličke etike i, iznad svega, uznapredovalog procesa urbanizacije tijekom 15. i 16. stoljeća.³⁷ U tom zamršenom sklopu čimbenika kriju se motivi dubrovačke vlasti koja je, pritisnuta prijetnjama izvana, nastojala preduhitriti opasnosti koje su vrebale iznutra, iz vrijućeg gradskog društva. Njezine ćudoredne odredbe otkrivaju smjernice unutarnje politike, sukladne općem intenziviranju seksualne represije u Europi ranog novog vijeka, s time da su te mjere u Dubrovniku bile učinkovitije.³⁸

Dubrovačka muška mladež bila je i inače predmet brige i razmišljanja službi i tijela vlasti. Ne treba smetnuti s uma da je u Dubrovniku pretežao mediteranski oblik braka koji je mladićima omogućavao produženu mladost. To se osobito odnosi na plemiće, jer su pučani u pravilu stupali u brak u mladim godinama, nakon što bi postali profesionalno samostalni. Plemićki sinovi mogli su se etablirati u društvu tek nakon ulaska u Veliko vijeće, čime je započinjao njihov *cursus honorum*. Izražena dominacija oca obitelji onemogućavala im je raspolaganje imovinom i slobodno poslovanje sve do očeve smrti. U brak su stupali tek iza tridesete godine života, i to po volji oca. Prije toga, priličan broj godina provodili su u mladenačkim zabavama, kompenzirajući frustracije u svojevrsnoj inverziji etabliranog života. Vlada je to morala uzeti u obzir, pa je, barem prešutno, dopuštala subkulturno ponašanje muške mladeži, njihovo okupljanje u družinama, druženje s prostitutkama i slično. Na taj je način vlast nadzirala, a djelomično i regulirala odstupanje od društvenih normi s ciljem da se mladići u konačnici pomire s tim normama.³⁹ Tijekom srednjeg vijeka vlast je bila popustljiva prema mladeži, a reagirala je strogo samo u slučajevima ugrožavanja zdravlja, života i imovine građana. Međutim, u 15. stoljeću vlastodršci su počeli podvrgavati mladež strožoj kontroli i pripremili joj strašnim kaznama za moralne prekršaje. Oprez prema slobodarskoj mladeži naveo je vijećnike da 1424. odbiju ponudu svog slav-

³⁷ Bariša Krekić, »Abominandum Crimen: Punishment of Homosexuals in Renaissance Dubrovnik.« *Viator* 18 (1987): 344-345.

³⁸ Jean Louis Flandrin, »Repression and change in the sexual life of young people in medieval and early modern times.« *Journal of Family History* 2 (1978): 196.

³⁹ Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*: 183-192; Zdenka Janeković-Römer, »Das Nachtleben Dubrovniks im Mittelalter.« *Historische Anthropologie* 1 (1995): 100-111.

nog sugrađanina Ivana Stojkovića o utemeljenju sveučilišta u Dubrovniku.⁴⁰ Filip de Diversis, kao učitelj te mladeži, bio je zadovoljan mjerama koje je vlada poduzimala ne bi li odvratila mladiće od onog na što ih vuče nagon i što ranjava, kvari i ruši gradsko uređenje.⁴¹ No, čini se da one nisu bile previše učinkovite, jer se prema kraju 15. i u 16. stoljeću opažaju promjene u životnom stilu mladeži, uvjetovane po svoj prilici bogatstvom grada i odmakom od moralne strogosti srednjega vijeka. Suvremenici su se jadali da su mladići zamijenili nekadašnje vrijednosti poput predanog rada i učenja zabavama i lagodnim, raspuštenim životom. Benko Kotruljević žali se na mladiće nevješte i glupe, koji se odaju plesu, udvaranju, banketima i drugim nasladama, a ne mare za studij gramatike, govorništva i drugih časnih znanosti. "Naći ćete mnoge naše trgovce koji dobro znaju igrati šah i dame i vješti su kartanju, kockanju, mačevanju, rvanju, sviranju, lovu, ribolovu itd, a znanost ime je nepoznata kao magarcu lira."⁴² Opisujući razuzdan život dubrovačkih mladića u 16. stoljeću, dominikanac Seraphino Razzi zabilježio je i raširenu poslovicu "*Dalle mosche di Zarra e dai putti di Raugia cara liberici il Signore*".⁴³ Sličnu lamentaciju donosi i odredba protiv poroka, koja je 1534. pridodana zakonu protiv sodomita. Poduža preambula pod utjecajem novog rasplamsaja religioznosti kaže da je Bog Dubrovčane udario "bičem kuge", jer su izazvali njegovu srdžbu svojim nepopravljivim porocima. Leglo poroka vlastodršci su vidjeli u ponašanju mladića, pa se mjere koje su providnici zemlje predložili Velikom vijeću odnose samo na njih. Želeći iščupati korijene poroka iz svoga grada, zakonodavci su posegli za sredstvima koja ukazuju na duboko zadiranje državne regulative u život pojedinca. Zakon je propisao da mladež treba obuzeti različitim studijima, "kako nikakva zla pomisao ne bi ušla u njihova dokona srca". Zbog toga je određeno da se otvore javne škole koje će dolično i kako treba odgajati mladiće. Dva puta dnevno učitelji im moraju čitati pouke dobrih autora, a oni sami potom moraju pisati sastavke o tome. Valja strogo voditi računa o obrazovanju i pona-

⁴⁰ Franjo Šanjek, »Ivan Stojković i počeci humanizma u Hrvata.«, u: *Zbornik Hrvatski humanizam - Janus Pannonius, Dani hvarskog kazališta* 16 (1990): 275; Z. Janeković-Römer, »Das Nachtleben Dubrovniks im Mittelalter.«: 110.

⁴¹ Philippus de Diversis, *Opis Dubrovnika*. Dubrovnik: Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku, 1983: knjiga 4, c. 8.

⁴² B. Kotruljević, *O trgovini i savršenom trgovcu*: 315.

⁴³ B. Kotruljević, *O trgovini i savršenom trgovcu*: 75-77; Serafino Razzi. *La storia di Raugia*. Lucca: Busdraghi, 1595: 131-132.

šanju učitelja, kako bi mladi u povodljivoj dobi stekli dobre običaje i obrazovanje. Ta zakonska odredba izrazito podsjeća na suvremeni isusovački model discipliniranja mladih ljudi.⁴⁴ No, svrha joj nije bila samo poticanje racionalnosti i pobožnosti, nego i odgajanje poslušnih podanika. Iako ove škole “morala” nisu bile obvezne, posebno ne za manje dječake, pedagoške mjere unesene u zakon dovoljno govore o novoj poziciji države koja se počela smatrati odgovornom za moral pojedinca, nadzirati ga i odgajati za “ispravan” život i djelovanje u Republici. Vijećnici nisu smatrali da je dobra pouka dovoljno učinkovita, pa su gornjim mjerama dodali i niz zabrana. Primjerice, odlučili su da se mladići ne smiju sastajati po kućama ili dućanima i igrati karte i druge igre, ili pak večerati zajedno. Globa za takve zabavne skupove bila je 100 perpera, koje je trebao platiti vlasnik kuće, a po 10, odnosno 20 perpera za sve okupljene. Za ponovljeni prekršaj kazna je bila pet godina izgon iz Republike. Nadalje, vijeće se okomilo i na šatrovački govor mladih, smatrajući iskrivljavanje riječi bestidnim porokom. To je komentirao i Kotruljević, zgražajući se što pojedinci čak i molitve u crkvi izgovaraju “bez pobožnosti, bez ukusa i poštovanja, mucajući, iskrivljuju tekst ili drugo govore, odgovaraju nepobožno i više puta na krivom i nepodobnom mjestu, namiguju, smiju se i prave bljutave i nečasne čine...rekao bi da psuju”.⁴⁵ Zakon je odredio da svatko tko bi bio uhvaćen u tom poroku ili u pričanju neozbiljnih šala bude kažnjen petogodišnjim progonstvom i globom od 100 perpera, jer takvi “jadni postupci kvare dobre običaje”. Provedba novih odredba osigurana je imenovanjem povjerenstva od trojice inkvizitora iz senatorskog kruga. Oni su imali ovlaštenje tajno ispitivati obavijesti i procesuirati prekršitelje u Vijeću umoljenih. Nove moralne uredbe završavaju zaključkom da će pojedinci promijeniti svoj život na bolje, ako ne zbog vlastite časti, onda zbog straha od kazne.⁴⁶ Godine 1535. u Velikom vijeću je izglasan zakon “o čestitom životu mladeži” koji se poziva na sličnu uredbu iz 1528. godine. Da bi ispravili “raspušteni” život dubrovačke mladeži, vijećnici su odredili da gradska straža mora dva puta dnevno ljeti i jednom zimi obilaziti mjesta gdje su se obično skupljali mladići i rastjerivati ih. Osobito

⁴⁴ Dilwyn Knox, »Disciplina: le origini monastiche e clericali del buon comportamento nell' Europa cattolica del Cinquecento e del primo Seicento.«, u: *Disciplina dell' anima, disciplina del corpo e disciplina della società tra medioevo et età moderna*. Annali del Istituto storico italo-germanico in Trento. *Quaderno* 40, Bologna: Mulino, (1994): 73-85.

⁴⁵ B. Kotruljević, *O trgovini i savršenom trgovcu*: 243-244.

⁴⁶ B. Nedeljković, *Liber croceus*: c. 72 bis; B. Krekić, »Abominandum crimen«: 341-343.

su morali paziti na to da mladići ne presreću žene i ne nasreću na vrata njihovih kuća. Potajni i nasilni ulazak u kuće noću koštao bi ih godine dana u verigama.⁴⁷ U kontekstu zakona protiv sodomita osobito je zanimljiv dekret Senata iz 1589. godine. Iako se ne govori izrijekom o sodomitima, iz formulacije da treba provesti istragu nad onima koji su “obilježeni najgorim porokom” i da treba ustanoviti tajne sudove protiv njih, dade se zaključiti da se upravo o njima radi. Spominju se i “dobre i zdrave” mjere iz 1534, koje su osnažene više nego dvostrukim povećanjem globa.⁴⁸ Sve spomenute odredbe i njihove višekratne proklamacije tijekom 16. i prve polovice 17. stoljeća svjedoče o promjenama ponašanja, koje su sa stanovišta vlasti podrivale stare vrijednosti i stoljetni društveni red. Vlada je prionula zaštititi tih vrijednosti pod zastavom novog vjerskog zanosa i na svaki način promovirala kristijanizaciju braka i seksualnosti. Sakralizacija običaja vezanih uz brak i istovremena represija “devijantnih” oblika seksualnosti bili su dio višestoljetnog programa Crkve, koji je država učinkovito dovršila administrativnim i represivnim mjerama. Ono što se nekada rješavalo pokajanjem i ispovijedi sada je bilo procesuirano s velikom strogošću pred građanskim sudom. Grijeħ je postao zločin, a zakon nasilje.

“Red i mir” u garderobnim ormarima građana

Zakoni protiv raskošnog odijevanja također se mogu promatrati iz perspektive odnosa vlasti i privatnosti građana, prije svega žena. Iako se neke od odredbi odnose na odjeću muškaraca, u zakonima ipak pretežu zabrane vezane uz žensku odjeću i nakit. Invektive protiv raskoši isprva su dolazile iz krila Crkve, preko riječi propovjednika, koji su politički i društveni nered povezivali sa ženskim odijevanjem. Žudnju za raskošnim odijevanjem i kićenjem poistovjećivali su s drugim oblicima žudnje, koji vode svakojakom neredu. Povika s oltara počela se postupno povezivati s legislativom, pa su nakon 1300. godine zakoni protiv raskoši zaredali u mnogim europskim gradovima i zemljama. To je bilo u suprotnosti sa sve većim značenjem odjeće u određenju statusa i moći gornjih društvenih slojeva. Skupocjene tkanine postale su prvi znakovi pripadnosti određenom sloju, a isto tako i društvenog uspona. Žene su bile osobito osjetljive na društveno značenje odjeće, jer su

⁴⁷ B. Nedeljković, *Liber croceus*: c. 250; *Cons. Rog.* sv. 39, ff. 265'-266'.

⁴⁸ *Cons. Rog.* sv. 70, ff. 77-78; B. Krekić, »Abominandum crimen«: 343-344.

im druge potvrde statusa bile uskraćene ili bitno ograničene. Također, ženska odjeća imala je veliko značenje za ugled muža i čitavog roda.⁴⁹ Odjeća je jasno označavala status i društvene granice, te je time bila u službi društvenog reda. Prema tome, i raskoš je imala važnu društvenu ulogu, jer je potvrđivala položaj obitelji u zajednici. No, vlastima se nije uvijek sviđalo takvo isticanje pojedinaca i obitelji. Raskošne obrube, zlatne vrpce, brokatne tkanine i niske bisera dubrovački su zakonodavci povezivali s problemom javnog nereda i proglašavali ih opasnošću za dobrobit grada. Zakonskim zabranama i propisima htjeli su potaknuti građane na štednju, umjerenost i skromnost, te iskorijeniti lakomost i rasipnost. U jednom od zakona doslovno se kaže da su providnici zemlje predložili ograničenja u odijevanju ne bi li “obuzdali neumjerene prohtjeve raspuštene mladeži... i osigurali pošten i umjeren život građana...” Odredba iz 1503. donosi prispodobu o mornarima koji plovidbu prilagođuju vremenu, a tako mora činiti i dobra vlada, koja u opasnim vremenima mora ukinuti suvišnu pompu u običajima. Jedino će uz umjerenost i doličnost preživjeti nevjeme i sačuvati svoju državu. Godine 1515. odredbe se postrožuju, uz zabrinutu tvrdnju da luksuz dovodi grad do propasti.⁵⁰ Stoga su zabranjene brokatne i svilene tkanine, osim za izradu rukava i za svadbenu odjeću. U potpunosti su zabranjene zlatne rese, a težina bisera, zlatnih vrpca i pojaseva je ograničena. Kasnije su zabranjeni zlatni i srebrni ukrasi za kosu, lančići, zlatovez i skupocjena krzna. Zakonodavci su mislili ozbiljno, o čemu svjedoče kazne od godinu dana zatvora za pučane i pet godina gubitka službi i privilegija za vlastelu.⁵¹ Nije im smetala samo skupoća odjeće, već i novi krojevi, o čemu svjedoče slučajevi zapljene dugih ogrtača širokih rukava radi skraćivanja i sužavanja na dubrovačku mjeru.⁵² Isti stav iskazuje i odredba 1516., koja kaže da žene u Dubrovniku mogu nositi samo haljine i ogrtače na dubrovačku, a ne “*aliquas novas fogias*”. Takvim je ženama priprećeno adekvatnom kaznom, odnosno zabranom nošenja grimiznog ogrtača, biserima izvezenih rukava i zlatnih pojaseva na čak pet godina. Godinu

⁴⁹ Diane Owen Hughes, »Le mode femmini e il loro controllo.«, u: *Storia delle donne in Occidente. Il Medioevo*, eds. Georges Duby, Michelle Perrot. Bari, Laterza, 1990: 169-171, 185; Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*: 344-355.

⁵⁰ *Cons. Rog.* sv. 29, f. 108'; sv. 31, f. 202; sv. 33, f. 173'.

⁵¹ *Cons. Rog.* sv. 29, ff. 108'-109; 123-123'; 228-228'; sv. 33, ff. 173'-178'.

⁵² *Cons. Rog.* sv. 31, ff. 202-203; *Cons. Min.* sv. 21, f. 171'; Seraphinus Maria Cerva, *Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur*, ed. Stjepan Krsić, Hrvatski latinisti VIII, sv. 1. Zagrabiae: JAZU, 1975: 41; Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*: 350-352.

dana ranije zabranjeno je nošenje nekih narukvica, “jer su to stvari koje su došle iz Morlakije”. Moda “na firentinsku” također je izazivala podozrivost vlasti, a odjeću “*alla serviana*” smjeli su nositi samo stanovnici dubrovačke okolice i parlabući. Ako bi netko s putovanja donio komad zabranjene odjeće, morao ju je predati u roku od petnaest dana.⁵³

Promjenjivost mode bitno je povećavala troškove, no, u očima dubrovačkih senatora još je gore bilo narušavanje dotad postojanog i prepoznatljivog društvenog reda modnim novostima. Dubrovački zakonodavci pragmatično stavljaju naglasak na pretjeranu potrošnju u teškim vremenima i na osudu modnih novosti, a ne na osudu ženske putenosti, taštine i grijeha, kao što to čine neki talijanski zakoni protiv raskoši i drugi izvori iz 15. i 16. stoljeća.⁵⁴ Uz to, važno im je bilo da se kroz odjeću jasno očituje društveni položaj pojedinca. Zakonska regulativa, doduše, ne spominje staleške razlike, ali drugi izvori otkrivaju da je to bilo regulirano običajnim pravom. Tako se Kotruljević i Gozze zgražaju nad onima koji su odijevanjem zamagljivali granice između društvenih slojeva. Nasuprot tome, hvale *costume politico*, to jest način odijevanja koji odgovara statusu pojedinca. U umjerenom i starinskom odijevanju “na dubrovačku” vidjeli su red i vrlinu, a u modnim novostima raskalašenost i propast.⁵⁵ Primjetno je da normativni i drugi izvori odjeću promatraju prvenstveno kroz prizmu društvenih grupa. No, između redova dade se primijetiti da se bitka spuštala i do pojedinca. Nadmeno paradiranje mladića u pariškim i firentinskim ogrtačima Stradunom daje naslutiti začetke afirmacije individualnosti kroz odjeću. Rasprave koje su se o tome vodile u vijeću i odluke o oduzimanju ili prekrajanju takve odjeće svjedoče da je put takve afirmacije bio izuzetno otežan. Mijena mode i individualnost kosile su se sa voljom vlasti da sačuva trajne simbole društvene važnosti.⁵⁶ Vlada je čak poticala denuncijante da prijave tko posjeduje i nosi zabranjenu odjeću. Kazne su propisane i za predstavnike vlasti koji nisu revno izvršavali svoj “krojački” posao. Pomilovanje za takve prekršaje bilo je uvjetovano dvotrećinskom većinom svih triju vijeća. Postavlja se pitanje je li se radilo samo o smanjenju potrošnje ili i o strahu od senzualnosti koja se odupire racionalnoj kontroli.

⁵³ *Cons. Rog.* sv. 33, f. 174; 191-193; 292-292’.

⁵⁴ D. Owen Hughes, »Le mode femminili e il loro controllo.«: 173-179.

⁵⁵ B. Kotruljević; *O trgovini i savršenom trgovcu*: 395-398; Nikola Gučetić, *Upravljanje obitelji*. Zagreb: Biblioteka Scopus, 1998: 161, 163; Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*: 344-346.

⁵⁶ Vidi bilješku 52.

Pitanje je također zbog čega su zakonodavci donosili ove zakone i čemu su oni uopće služili. U preambulama zakona nalaze se različiti motivi, od ograničenja potrošnje i potrebe za slobodnim kapitalom, do moralnih i demografskih, vjerskih, pa i uskih mizoginih razloga. Neki zakoni doista otkrivaju protekcionističke namjere, no oni su tek sporadični. Diane Owen Hughes, koja se tim pitanjem posebno bavila, nalazi svrhu ovih zakona u političkim razlozima, prije svega u smišljenom izdvajanju plemstva, kojega su se oni prvenstveno ticali. Viđeni na taj način, zakoni protiv raskoši mogu se smatrati promicanjem republikanskih vrлина plemstva i potpornjem jasnih društvenih razlika. Za zakonodavce, odjeća je bila metafora socijalnog statusa, odnosno način reguliranja odnosa među ljudima. Kada se radilo o ženama, na temelju odjeće mogla se procjenjivati i njihova čestitost: smatralo se da se vrлина iskazuje skromnošću, a porok raskošju odjeće.⁵⁷

Disciplina smrti

Dubrovačka vlada nastojala je uvesti red i administrirati baš u svakom području života, pa i u smrti i pogrebnim običajima. Još godine 1434. administrativno su regulirane sve transakcije s grobovima u dubrovačkim crkvama. Nitko nije smio kupiti, prodati, pa ni otvoriti grob bez pismenog dopuštenja Malog vijeća. Čak je i klesarima bilo zabranjeno bilo što raditi na grobovima bez znanja i dopuštenja vijeća. Upravitelji crkava ili samostana koji bi za tako nešto znali a ne bi odmah dojavili Malom vijeću, riskirali su progonstvo od dvije godine. Takva odluka vijeća objašnjena je dobrom namjerom da se zaustavi nered izazvan masovnom željom za otkupom duše ukapanjem na svetom mjestu. No, zavođenje reda impliciralo je zadiranje u privatno vlasništvo i pravo pojedinca da raspolaže njime.⁵⁸ Krajem 15. stoljeća donesen je zakon o pogrebima i koroti, sa svrhom da se smanje troškovi obitelji pokojnika. Ni manje ni više, zakon je odredio da prva tri dana nakon smrti u kuću pokojnika smiju dolaziti i ondje jesti samo njegova ili suprugina braća, djeca, bratići, zetovi, stričevi, ujaci, šurjaci, nećaci i unuci. Drugi rođaci i prijatelji smjeli su doći tek iza trećeg dana. Nadalje je određeno da se prilikom tih pos-

⁵⁷ Diane Owen Hughes, »Sumptuary Law and Social Relations in Renaissance Italy.«, u: *Disputes and settlements. Law and Human Relations in the West*, ed. John Bossy. Cambridge: Cambridge University Press, 1983: 69-75, 88-99.

⁵⁸ B. Nedeljković, *Liber viridis*: c. 274.

jeta smije služiti samo jedna vrsta peradi u dane mesojeđa ili ribe u dane nemrsa. Običaji zvonjenja za pokojnika, naricanja, nadgrobni govora i paljenja svijeća nisu zabranjeni, ali su ograničeni. Iste odredbe u nekoliko su navrata ponavljane u zakonima protiv raskoši, donesenima početkom 16. stoljeća.⁵⁹ Oporuke i drugi izvori svjedoče da su u Dubrovniku troškovi pogrebnih obreda vlastele i bogatih pučana bili toliko visoki da su se u tu svrhu katkada prodavale stvari iz kuće i rasipalo imanje.⁶⁰ Jacques Heers smatra da su veliki pogrebni troškovi i oporučni legati bili uzrokom ekonomske propasti plemstva u 14. i 15. stoljeću, jer su mnogi više od polovice svoga imetka ostavljali za tu svrhu i time osiromašivali svoje nasljednike.⁶¹ Bojeći se osiromašenja vlasteoskih obitelji, slabljenja staleža i gradske privrede uopće, dubrovački su zakonodavci vjerojatno *bona fide* nastojali ograničiti privatnu potrošnju. No, to ne mijenja činjenicu da su time zadirali u prostor privatnog i intimnog. Ne treba smetnuti s uma da je limitiranje potrošnje vezane uz pogreb diralo i u vjerske osjećaje građana, zbog uvjerenja da svi legati vezani uz to pridonose "otkupu" i spasu duše pokojnika iz Čistilišta.⁶²

Na margini društva, u šaci zakona

U dubrovačkom društvu 15. stoljeća očita je kristijanizacija morala i svakodnevnog života, ali pod nadzorom države. Čak se i u odredbama koje štite prava čovjeka kriju mjere državnog paternalizma. Primjerice, 1432. godine Veliko je vijeće utemeljilo državno nahodište, *Ospedale della misericordia*.

⁵⁹ B. Nedeljković, *Liber croceus*: cc. 153, 173; *Cons. Maius*, sv. 16, ff. 104'-105; *Cons. Rog.* sv. 27, ff. 104'-105, 136; sv. 30, f. 21; sv. 33, ff. 173'-178', 191-193; *Cons. Min.* sv. 26, ff. 165, 172', 207', 226; sv. 27, f. 132'.

⁶⁰ *Testamenta Notariae*, ser. 10, sv. 10, ff. 38'-39; sv. 18, f. 33'; sv. 33, ff. 24-24' (DAD); B. Nedeljković, *Liber viridis*: c. 392; Ph. de Diversis, *Opis Dubrovnika*: knjiga 4, c. 18; Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*: 311-313; Zdenka Janeković-Römer, »Na razmeđu ovog i onog svijeta. Prožimanje pojavnog i transcendentnog u dubrovačkim oporukama kasnog srednjeg vijeka.« *Otium* 2/3-4 (1994): 9-11; Zdenka Janeković-Römer, »"Pro anima mea et predecessorum meorum." The Death and the Family in 15th Century Dubrovnik.« *Otium* 3/1-2 (1995) (*Medium aevum quotidianum*, 35, 1996): 30.

⁶¹ Jacques Heers, *L'Occident aux XIVe-XVe siècles*: Paris, PUF, 1966: 96. Usporedi: Sharon T. Strocchia, *Death and Ritual in Renaissance Florence*. Baltimore-London: Johns Hopkins University Press, 1992: 68-73.

⁶² Philippe Ariès, *Eseji o historiji smrti na Zapadu*. Beograd: Pečat, 1989: 99-112; Philippe Ariès, *L'homme devant la mort*. Paris: Editions du Seuil, 1977: 190-194; Jacques Le Goff, *La naissance du purgatoire*. Paris: Gallimard, 1981: 437.

Time je država preuzela skrb za napuštenu djecu iz ruku Crkve, odnosno redovnica samostana svete Klare, koje su nahodište držale od 1290. godine.⁶³ Proemij odredbe o nahodištu obilježen je snažnom religioznošću, zahvalama na Božjoj milosti, citatima iz Evandelja i sviješću o potrebi za kršćanskim milosrđem. Svoju su odluku vijećnici protumačili zahvalnošću na Božjem milosrđu i nebeskoj zaštiti grada koja ga čini sretnim, napućenim i bogatim, te ga čuva od zla više nego sve susjedne gradove. Bez sumnje, utemeljenje državno zbrinute i financirane institucije značilo je rješenje životno važnih problema za mnogu napuštenu djecu i njihove majke. Na taj se način smanjivao broj čedomorstava i mortalitet djece. Lišeni roditeljske ljubavi i skrbi, u nahodištu su bili kako tako zbrinuti do odrasle dobi. Međutim, skrenula bih pažnju na jedan naoko nevažan detalj odredbe koji govori o državnoj instrumentalizaciji pojedinca. Naime, djeca iz hospitala morala su biti obilježena posebnom odjećom od grubog bijelog sukna i znakom golubice na desnoj strani gornje haljine. Bijela golubica govorila je svima da su to djeca države, kojoj pripada sva zasluga za njihovu egzistenciju. Rekla bih da je taj znak manje bio znak milosrđa, kako kažu zakonodavci, a više znak vrijednosti onih koji su to milosrđe dali i izdvojenosti onih koji su ga nosili.⁶⁴

Odredba o utemeljenju javne bolnice *Domus Christi* iz 1540. godine nedvojbeno govori o medicinskom standardu grada i o skrbi vlasti za ljude, no, ne za sve. Uvod u sam zakon pompozno predstavlja senatore kao djelatelje vremenitih dobara, koji žele privoljeti Boga da čuva njihov grad od brojnih opasnosti. Odlučili su podići bolnicu za bolesne siromahe, prema evandeoskoj poruci: “što god ste učinili jednom od mojih najmanjih meni ste učinili.” Prije uređenja zgrade namijenjene za bolnicu, trebalo je naći drugo mjesto za *babbae*, ostarjele žene koje su ondje živjele. Kako bi one umirale, na njihova mjesta ne bi se primale nove žene nego bi ona pripala općoj bolnici. Odredba kaže da je u mogućim sporovima oko toga nadležan papinski sud. Ništa se ne kaže o tome da stranci ne bi mogli biti liječeni u bolnici, štoviše, jasno je da je ona bila otvorena i pripadnicima drugih vjera, kojima se jamči sloboda vjeroispovijesti. Navode se samo dva uvjeta za prijem u bolnicu: izlječiva bolest i muški spol. Naime, izrijeком se kaže da neizlječivi bolesni-

⁶³ Vladimir Bazala, *Pregled povijesti zdravstvene kulture Dubrovačke republike*. Zagreb: Knjižnica Dubrovački horizonti, knjiga 1, 1972: 23-26; Z. Janeković-Römer, *Rod i grad*: 108.

⁶⁴ *E vestire se debiano de rassa bianca le dette creature che dal hospital serano nutrite et in sula vesta al lađi dreto denanti farli se debiano una columba de panno in segno e signification de misericordia* (B. Nedeljković, *Liber viridis*: c. 252).

ci i žene koje bi se mogle izliječiti ni na koji način ne mogu biti primljeni na medicinsku skrb. Odredba završava uvjerenjem da su prokurator bolnice za svoj trud zaslužili Raj.⁶⁵

Određene sumnje u neproračunatu brigu za ljude budi odredba iz 1416. godine, koja Dubrovčanima zabranjuje sudjelovanje u prodaji robova. Odredba je nakićena lijepim riječima o vrijednosti čovjeka stvorenog na sliku Božju i o sramoti koju takva prodaja nanosi gradu. Međutim, analiza teksta pokazuje da se iza zabrane krije diplomatska zabrinutost za odnose s bosanskim velikašima i vladarima, koji su se bunili protiv porobljavanja svojih podanika i trga roblja u Drijevimama. Naime, odredba dopušta Dubrovčanima da za vlastite potrebe kupuju bosanske robove bez ikakve kazne ili moralnog prigovora. Drugim riječima, odredba nije zabranjivala trgovinu ljudima, nego je regulirala sudjelovanje Dubrovčana u razgranatoj međunarodnoj trgovini robljem koja je smetala bosanskim velikašima.⁶⁶ Pedeset godina kasnije, vjerska osjećajnost još je više natopila razmišljanje o prodaji ljudi. U zaključku Velikog vijeća stoji da su mnogi sramotni i zli ljudi zaboravili kolika je vrijednost i izvrsnost ljudi stvorenih na sliku i priliku Božju, te da zaboravljaju svaki ljudski i Božji strah i prodaju ljude kao ovce. Međutim, ni u ovom slučaju prodaja ljudi nije shvaćena bez ograničenja - radilo se, naime, o prodaji robova Turcima i to opet isključivo onih ljudi koji su se nalazili pod jurisdikcijom Republike, te putnika koji su u njoj uživali zaštitu, a ne svih ljudi.⁶⁷

“Opasne” igre

Veći je broj dubrovačkih zakona na pragu novovjekovlja zabranjivao igre, i to ne samo hazardne igre i maskiranje, nego i bezazleno loptanje, ples i slične igre koje nisu nikoga ugrožavale. Ne samo zakonodavci, nego i drugi suvremenici vidjeli su opasnost u igrama, osobito hazardnim. Kotruljević kaže da se kockar i kartaš lako može probuditi kao siromah, a i ako zaradi novac, nije dobro prošao, jer je počinio smrtni grijeh. Igre na sreću, po njegovu mišljenju, dovode i do drugih grijeha kao što su kriva prisega, laž, psovke, prijevare i otimačine. Zanimljivo je da se protivio i viteškim igrama na konju, sma-

⁶⁵ B. Nedeljković, *Liber croceus*: c. 258.

⁶⁶ ...*Verum si aliquis civis aut habitator Ragusii emeret aliquem servum vel servam pro usu suo, non intelligatur subiacere huiusmodi pene...* (B. Nedeljković, *Liber viridis*: c. 162).

⁶⁷ B. Nedeljković, *Liber croceus*: c. 46.

trajući ih lakoumnima, ispraznima i preskupima. Nasuprot tome, zagovarao je igre kojima se vježba tjelesna snaga kao što je loptanje, bacanje motke ili strelice, trčanje i hrvanje.⁶⁸ O drugačijem mišljenju javnosti svjedoči klesani natpis na vanjskom zidu crkvice svetog Roka iz 1597. godine: “*Pax vobis. Memento mori qui ludetis pilla.*” Mladići su često natjeravali loptu u toj ulici, jer su njezine dimenzije odgovarale pravilima renesansnog nogometa. Po mišljenju ozbiljnog sugrađanina, previše su se predavali ovosvjetovnim slastima i zaboravljali svoju prolaznost. Nije poznato tko je uklesao natpis, no vlasti očito nije smetao kad ga nije uklonila.⁶⁹ Druge odredbe svjedoče o sličnom stavu vlasti prema svjetovnim namjenama sakralnih prostora. Katedrale i druge crkve bile su u ranijem srednjem vijeku otvorene za mnoge svjetovne sadržaje, od sastanaka gradskih skupština i vijeća do sajмова i zabava. Prostrane crkve služile su istovremeno i kao javne zgrade namijenjene različitim potrebama zajednice.⁷⁰ Petnaestostoljetni dubrovački vlastodršci izgnali su te sadržaje iz crkava “kao što je naš gospodin Isus Krist bičem izгнаo iz hrama mjenjače novca i prodavače golubica, osiguravajući da njegov dom bude dom molitve, a ne razbojnička pećina.” Misleći da slijede Božji put, odlučili su da se u svetom prostoru, gdje se slave božanski obredi, ne smiju voditi kola ni pjevati isprazne, svjetovne pjesme. Takve bi stvari ispunile duhove vjernika ispraznostima i lascivnostima umjesto molitvama i Bogom nadahnutim razmatranjem. Stoga su zabranili Dubrovčanima da plešu i pjevaju u katedrali ili uz nju, da igraju bilo kakve igre ili vrše djelatnosti svjetovnog sadržaja.⁷¹

Maskiranje je bilo posebno na udaru vlasti i zabranjivano mnogo puta. Mijenjanje i prikrivanje vlastitog lika omogućavalo je pojedincu da izađe iz okvira svog života, a vlasti je oduzimalo mogućnost nadzora nad njime, što nije mogla dopustiti. Već tridesetih godina 14. stoljeća nalazimo zabrane i ograničenja maskiranja u “krabonosa ili Židova ili u bilo kakav ružni lik”. Posebno se naglašava da maskirani ljudi ne smiju nositi oružje. Desetak godina kasnije, takve su odredbe unesene i u statut. Knez Justinijan zabranio je

⁶⁸ B. Kotruljević, *O trgovini i savršenom trgovcu*: 209-215.

⁶⁹ Slobodan Prosperov Novak, *Dubrovnik iznova*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, Međunarodni slavistički centar SRH, 1987: 76-77.

⁷⁰ Jacques Heers, *La ville au Moyen Age en Occident*. Paris: Hachette, 1990: 422-423, 429-433.

⁷¹ Aleksandar Solovjev, »Liber omnium reformationum civitatis Ragusii.«, u: *Istorisko-pravni spomenici. knj. 1, Dubrovački zakoni i uredbe*. Beograd: SKA, 1936: II, 7: 19; B. Nedeljković, *Liber viridis*: cc. 194, 488.

maskiranje u “odvratne i ružne likove”, što omogućava pojedincima da nesmetano počinjaju različita zla i sablazni. Želeći spriječiti takve prigode, donio je zabranu maskiranja o blagdanima i bilo kojim drugim prigodama.⁷² Od druge polovice 15. stoljeća zabrane maskiranja postajale su sve brojnije.⁷³ Osobito su pod udarom bile pokladne svečanosti, kada su se odvijali maskirani plesovi i pučka slavlja. Vlasti su morale tolerirati te zabave, koje su našle svoje čvrsto mjesto u crkvenom kalendaru, pa su i nagrađivali nosioce triju tradicionalnih dubrovačkih krabulja (Čoroje, Vila i Turica).⁷⁴ Za razliku od mletačkih vlasti, koje su upotrijebile karneval kao vrstu oduška svojih građana i manipulirale njegovim sadržajem⁷⁵, dubrovački su se vlastodršci odlučivali za strogi nadzor. Pučke šale i izvrtanje svijeta naopako, koje sa sobom nosi karneval, smatrali su napadom na vlast i društvene vrijednosti. Bojali su se oslobađanja strasti i probudene energije koja se mogla i ne vratiti u staro korito na Čistu srijedu. Da su u tom strahu barem djelomično imali pravo pokazuju zgrade kada su maske svjesno korištene za kritiku i izrugivanje vlasti. U takvim slučajevima vlast nije reagirala s blagonaklonim smiješkom, nego je uzimala šalu za ozbiljno i kažnjavala prijestupnike jednako ozbiljnim kaznama. Promišljena dubrovačka vlastela nije se usuđivala riskirati i primiti u šali izrečenu kritiku, već su običaje puka nastojali čvrsto držati pod nadzorom i nametnuti im svoja pravila.⁷⁶ Pokladno vrijeme bilo je ujedno i vrijeme vjenčanja, pa u izvorima nalazimo svjedočanstva da su i pirovi često bili pod maskama. Ispadi počinjeni u takvim situacijama i pod maskom podlijegali su vrlo strogim kaznama, čak i kad se radilo o plemićima. Maskiranje vlastitog lika smatralo se otegotnom okolnošću pred sudom i u situacijama koje nisu imale veze s pokladama.⁷⁷ Književnost 15. i 16. stoljeća svjedoči da, unatoč zabranama, običaji maskiranja nisu jenjali, naprotiv, postali su izražajnim sredstvom puka. U vrijeme poklada u 16. su stoljeću izvo-

⁷² B. Bogišić i K. Jireček, *Liber statutorum civitatis Ragusii*: VIII, 97; Milan Prelog, »Fasete utopije.« *Dubrovnik* 4 (1995): 141-142.

⁷³ Miljenko Foretić, »Marin Držić i kazališni život renesansnog Dubrovnika.«, u: *Marin Držić: zbornik radova*. Zagreb: Matica hrvatska, 1969: 233-234.

⁷⁴ Francesco Maria Appendini, *Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei*, I. Ragusa: Antonio Martecchini, 1802: 56-57.

⁷⁵ Edward Muir, *Civic ritual in Renaissance Venice*. Princeton: Princeton University Press, 1981: 156-179.

⁷⁶ Nella Lonza, *Pod plaštem pravde. Kaznenopravni sustav Dubrovačke Republike u XVIII. stoljeću*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1995: 190.

⁷⁷ *Cons. Rog.* sv. 37, ff. 178'-180.

dene kazališne predstave, popularne maskerate. Nerijetko su bile vezane i uz svadbeno slavlje, mnoge čak i napisane za tu prigodu. Glumačke družine okupljale su mlade pučane, pa su već zbog toga bile odiozne vlasti, pogotovo stoga što u tekstovima nije manjkalo žalaca protiv uprave.⁷⁸

Vlast i privatnost crkvenih osoba

Paternalizam dubrovačke države na poseban se način očitovao u odnosu na Crkvu i crkvene ljude. Dubrovačka je vlast, iako strogo katolička, tijekom čitavog srednjeg vijeka na različite načine kršila prava i privilegije dubrovačke Crkve.⁷⁹ Republika je ulagala napor u pokatoličavanje novih teritorija, stečenih u 14. i 15. stoljeću, i podupirala politiku papinstva na tom prostoru čak i u vrijeme opasnosti od Turaka. Sve izrazitija vjerska retorika u zakonskim normama i drugim spisima dubrovačke kancelarije svjedoči o neprijepornom katoličanstvu Republike. Ta retorika će se pozivati na to da su “običaji i zakoni grada pohvalni i prihvatljivi onoliko koliko su sukladni Božjoj volji, njegovoj časti i štovanju”. Štoviše, krajem stoljeća Dubrovnik se počine nazivati kršćanskom republikom, *republica christiana*.⁸⁰ Međutim, u stvarnom životu dubrovačka je vlada podvrgavala svome nadzoru i ona pitanja koja su zadirala u nadležnost Crkve i privatnost crkvenih ljudi.

Odredbama koje su regulirale prijem novih redovnica u ženske samostane vlada je istovremeno prekrajala crkvene kanone i privatne živote. Samostan svete Klare bio je namijenjen samo plemićkim kćerima, što znači da su staleške razlike u tom pitanju dobivale prednost pred univerzalnošću Crkve. Univerzalnost Crkve i njezine nadležnosti bile su derogirane i odredbom Velikog vijeća iz 1422. godine, prema kojoj je bilo zabranjeno primiti strankinje u bilo koji dubrovački ženski samostan. Opatica koja bi se usudila tako nešto učiniti bila bi kažnjena oduzimanjem poglavarskog statusa i progonom. Primitljena redovnica, strankinja, bila bi trajno izgnana iz dotičnog samostana. Kršenje nadležnosti crkvenih ustanova imalo je u ovom slučaju izravne po-

⁷⁸ Frano Čale, »O životu i djelu Marina Držića.«, u: Marin Držić, *Djela*. Zagreb: Cekade, 1987: 81; Marin Držić, »Dundo Maroje.«, u: Marin Držić, *Djela*. Zagreb: Cekade, 1987: 307-308; Milorad Medini, *Dubrovačke poklade u 16. i 17. vijeku i Čubranovićeви nasljednici*. Dubrovnik, 1898: 10-11.

⁷⁹ Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*: 211-223; Kosta Vojnović, »Crkva i država u dubrovačkoj republici.«, I. *Rad JAZU* 119 (1894): 32-142; II, *Rad JAZU* 121 (1894): 1-91.

⁸⁰ B. Nedeljković, *Liber viridis*: c. 488; B. Nedeljković, *Liber croceus*: c. 4.

sljedice na život pojedinaca, njihove odluke, izbore i odgovornosti.⁸¹ Samostani, osobito ženski, nisu imali mnogo prihoda s vlastitih posjeda. Taj su skromni prihod nadopunjavale oporučne donacije i milodari, a nemalu važnost imala je i tzv. “dumanjska dota” koju je svaka nova redovnica morala donijeti sa sobom u samostan. Taj je “miraz” uključivao manju svotu novca i osnovne potrepštine redovničke novakinje - odjeću, krevet i molitvenik. Njihovi očevi i rođaci u Velikom vijeću smatrali su i taj izdatak prevelikim, pa su 1426. sveli redovničku popudbinu na 10 perpera i nekoliko osnovnih stvari. O tome se raspravljalo i kasnije, početkom 16. stoljeća, kada je Republika čak poduzela diplomatsku akciju pri papinskoj kuriji kako bi ograničila dumanjsku dotu na 90 perpera. Ta su ograničenja bila izravni udar na ionako niski životni standard redovnica.⁸² Poznati su slučajevi da su se opatice i redovnice tužile na teške uvjete života u siromašnim i prenapučenim samostanima. Na te pokušaje dizanja glasa vlastodršci su reagirali bez ikakvih vjerskih i ljudskih obzira. U nekim su slučajevima držali samostane pod opsadom, bez hrane i kontakta s vanjskim svijetom sve dok redovnice ne bi pristale na postojeće, teško podnošljive uvjete.⁸³ Senat je čak 1415. godine donio odluku sa snagom zakona da se samostan svete Klare mora izolirati ako bi opatica odbila primiti bilo koju plemkinju koju bi roditelji htjeli zarediti. Kršiteljima te odredbe prijetilo se čitavim dijapazonom strogih kazni, od zatvora do progonstva u trajanju od 5 godina. U proemiju odredbe izrijeком se aludira na to da samostan pripada Republici i da je od svojih početaka ustanovljen zato da bi svaka plemkinja mogla u njega ući.⁸⁴ Slično se ponavlja i 1436. godine, kada se Vito de Gozze požalio Malom vijeću da klarise odbijaju primiti njegovu kćer. Vlada je tom prilikom naredila da se opatica i sve redovnice okupe u sakristiji, gdje im je pročitana zakonska odredba po kojoj moraju postupiti na njihovo dobro i na dobro samostana koji pripada dubrovačkoj općini, a ne njima.⁸⁵ Početkom 16. stoljeća samostanu svete Klare

⁸¹ B. Nedeljković, *Liber viridis*: c. 178.

⁸² B. Nedeljković, *Liber viridis*: c. 209; *Cons. Rog.* sv. 34, f. 91', 152'-153; Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*: 204, 215-217.

⁸³ *Cons. Min.* sv. 7, f. 75.

⁸⁴ ... *a principio foundationis monasterii sancte Clare intentionis fuit regiminis Ragusii quod quelibet nobilis mulier Ragusiensis volens monacari in dicto monasterio recipietur...* B. Nedeljković, *Liber viridis*: c. 147; *Cons. Min.* sv. 7, f. 31'; Dušanka Dinić-Knežević, »Prilog iz života kaluderica u srednjevekovnom Dubrovniku.« *Istraživanja Instituta za istoriju Novi Sad* 6 (1979): 325-330; Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*: 215.

⁸⁵ *Cons. Min.* sv. 7, f. 73'.

obustavljena je isplata svih prihoda, nitko nije smio ući ni izići iz samostana, čak ni zbog nabavke hrane. Senatori su odredili da redovnice treba držati o kruhu i vodi “sve dok ih to poniženje ne privoli na poslušnost”.⁸⁶

Dubrovački *togati* upletali su se u samostanski život i kršili kanonske zakone svaki put kad bi to bilo u interesu vlastele i Republike. Išli su i mnogo dalje od pukog političkog interesa i, kao samozvani zaštitnici zavjeta čistoće redovnica, miješali se u redovničke regule. S tim motivom već su početkom 15. stoljeća zabranjivali Maloj braći da dolaze čitati i pjevati misu u samostan svete Klare.⁸⁷ Nasilni ulazak i skrivanje u crkvi ili samostanu svete Klare, te razgovori s redovnicama kažnjavani su strogim zatvorskim kaznama i progonstvom.⁸⁸ Kada se 1434. dogodila ljubav između mlade klarise, plemićke kćeri Pervule de Tudisio i franjevca Antuna Vukčića, vlada je osobitom žestinom udarila ne samo na njih dvoje nego i na oba samostana. Djevojka je odvedena iz Dubrovnika i u tajnosti smještena u neki dalmatinski samostan, neznano koji. Mladi franjevac je završio u tamnici ispod Kneževog dvora, o kruhu i vodi, a svi su njegovi pomagači prognani iz samostana Male braće i iz grada.⁸⁹ Vlastodršci se nisu libili ni izravne svađe s nadbiskupom, koji je prosvjedovao protiv njihova miješanja u crkvene stvari. Tražili su od njega da kazni franjevca Antuna Vukčića kaznom “prihvatljivom Bogu i sukladnom prekršaju da bi pred Bogom bio zaslužan i dostojan, a pred ljudima pohvaljen”. Nadbiskup je zanemario ovaj uvijeni pritisak i založio se za blažu kaznu, na što su mu vijećnici odgovorili da njegova presuda ne odgovara težini prekršaja koji ocrnjuje čitav kler, dubrovačku državu, čast plemstva i zatire katoličku vjeru. Odlučili su ne poštovati nadbiskupovu odluku i sami odredili primjerenu kaznu “u skladu s pravom i nadbiskupovom čašću”. Na nadbiskupove prigovore drsko su odgovorili da ih je na takvu odluku nadahnio sam Isus Krist, na čast i dobro samostana svete Klare, grada i svih dubrovačkih podanika.⁹⁰ Nadbiskupu lišenom jurisdikcije preostalo je samo

⁸⁶ *Cons. Rog.* sv. 22, 304-304'; S. Razzi, *La storia di Raugia*: 73-74.

⁸⁷ *Reformationes.* sv. 33, f. 30; sv. 34, f. 110'.

⁸⁸ *Reformationes.* sv. 34, f. 144'-145; *Cons. Min.* sv. 1, f. 15.

⁸⁹ *Cons. Rog.* sv. 5, ff. 185', 187', 189, 190, 190', 191, 192', 193, 193'-194, 194', 201', 202', 203', 204, 204, 207, 208', 211; *Cons. Min.* sv. 6, f. 116; Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*: 214, 216; Zdenka Janeković-Römer, »Ne cvatu svakome klekovi ružama.« *Dubrovački horizonti* 37 (1997): 29-33.

⁹⁰ *Cons. Rog.* sv. 5, ff. 190-191, 194'.

da milosrdem ublaži posljedice tih odluka. Osuđenom franjevcu poslao je u zatvor odjeću i svijeće, te zatražio da mu otvori prozor tamnice, jer su već bile počele ljetne vrućine.⁹¹ Senat je ovlastio kneza i Malo vijeće da nakon istrage odrede koji fratri moraju otići, ne pitajući ništa o tome nadbiskupa i kanonike koji su bili nadležni za to. Fratre su "lijepim riječima" upozorili da će ih sve protjerati budu li štitili "osobe lošeg i zločinačkog života, heretike koji su na sramotu katoličkoj vjeri i loš primjer vjernim katolicima". Pod krinkom raščišćavanja skandala, vlada je zapravo reformirala franjevački samostan i protjerala iz njega konventualce. Zbog pripadnosti Dalmatinskoj provinciji, oni su bili pod većim utjecajem Venecije no što je dubrovačka mogla prihvatiti. Uz manje buke, vlada je slično postupila prema dominikanskom i benediktinskom samostanu, s jasnim stavom da te institucije pripadaju prije svega gradu, a ne Crkvi.⁹² Najstrože, čak i nasilne mjere poduzete su nakon skandala protiv samostana svete Klare. "U ime Boga, časti i vlasti" zazidani su svi prozori samostana koji su gledali prema drugim kućama i vanjskom svijetu, kao i prozori susjednih kuća s kojih se moglo makar malo vidjeti samostansko dvorište. Na kuhinju, bolesničku prostoriju, sakristiju, kapelicu, sve prozore i otvore kroz koje bi se mogao provući čovjek, uključivši vodovod i zahodsku rupu, stavljene su čvrste rešetke. Konoba samostana je zazidana i smjela je biti otvorena samo za vrijeme berbe, a tada su se zazidavala vrata prema samostanu. Nije se više smjelo ni cijepati drva unutar samostana, nego je to trebalo činiti vani. U tu svrhu načinjena je rupa u zidu, dovoljna da se kroz nju mogu ubacivati cjepanice, opremljena rešetkom. Za sluškinje je sagrađena posebna kućica u dvorištu kako bi imale što manje doticaja s redovnicama. U samostanu je danju i noću postavljena straža vlastele starije od 50 godina. Posjete su bile dopuštene samo zbog mise, ispovijedi i bolesničkog pomazanja, a i to samo s dozvolom Malog vijeća. Štoviše, redovnice su morale tražiti dopuštenje i za pokop umrle sestre. U argumentaciji ovih odluka Senat se doslovno postavlja kao zaštitnik dobra, katoličke vjere i redovničkih zavjeta. Zazidavanje vlastitih kćeri protumačeno je kao borba protiv smicalica Sotone i njegove borbe protiv Božjih zapovijedi. Čestitost, dobar glas i svetost života redovnica bila im je važna kao i njihova vlastita čast, pa su im stoga odlučili pomoći da izbjegnju đavolska

⁹¹ *Cons. Min.* sv. 6, ff. 115', 253'.

⁹² *Cons. Rog.* sv. 5, ff. 181'-182, 203'; Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*: 214-215.

iskušenja spomenutim mjerama.⁹³ Gledano iz vijećničkih klupa, redovnice su bile doiste “mrtve za svijet”, kako kaže formulacija koja je označavala odlazak žene iz svjetovnog života i predanje redovničkoj službi.⁹⁴ Odlaskom u samostan riješile su problem miraza svojoj obitelji, čuvale njezinu čast i molile za one koji su ostali “u svijetu”. Izvan tih dužnosti, njihovi osjećaji i želje, pa čak i prava zajamčena kanonskim zakonima nisu bili važni.

I prije i poslije tog skandaloznog slučaja dubrovački su vijećnici vršili pritisak na nadbiskupa i derogirali presude kojima nisu bili zadovoljni. U slučaju jednog svećenika, koji je noćnom zvonjavom uznemiravao građane, poveli su postupak protiv uglednih kanonika Mateja de Georgio i Mateja de Ragnina, koji su se zalagali za preispitivanje ovog slučaja i smanjenje kazne desetgodišnjeg progonstva, i osramotili ih javnim upozorenjem pred vijećem da se ne ponašaju kao dobri građani.⁹⁵ Nadalje, dubrovačka vlada smatrala je svojim neotuđivim pravom da odlučuje o izboru visokih crkvenih dostojanstvenika. Jedino je izbor nadbiskupa izmakao njihovom nadzoru, dok su položaji sufraganskih biskupa i kanonika pripadali isključivo vlasteli. U zakonskoj odredbi o izboru kanonika bez uvijanja se kaže da su vlastela utemeljila grad i njime upravljaju, a to znači da se imaju smatrati i utemeljiteljima Crkve. To je značilo da se građani uopće ne mogu natjecati za spomenute časti, a vlastela su to mogla samo po odluci i izboru Senata. Lobiranje kanonika koji je želio mitru mrkansko-trebinjskog ili stonskog biskupa povlačilo je za sobom teške posljedice - gubitak sve imovine i doživotni izgon iz Republike. Njihova je crkvena karijera ovisila prije svega o svjetovnoj vlasti, a privatna inicijativa u tom pogledu bila je sasvim onemogućena.⁹⁶ Zbog svega toga crkveni su velikodostojnici tijekom 15. i 16. stoljeća u niz navrata prosvjedovali protiv miješanja u njihovu nadležnost i kršenja kanonskog prava, ali vlada nije nimalo odstupala, čak niti po cijenu prijevora sa Svetom Stolicom.⁹⁷

⁹³ *Cons. Rog.* sv. 5, ff. 167'-168'; *Cons. Min.* sv. 6, ff. 103, 107, 108, 132', 137', 139', 143', 153', 162', 163', 179', 222, 243', 249', 252, 254; Z. Janeković-Römer, »Noble Women in Fifteenth-Century Ragusa.«: 158-159.

⁹⁴ Anthony Molho, »Tamquam vere mortua. Le professioni religiose femminili nella Firenze del tardo Medioevo.« *Società e storia* 43 (1989): 1- 44.

⁹⁵ *Cons. Rog.* sv. 5, f. 214.

⁹⁶ B. Nedeljković, *Liber viridis*: c. 338; Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*: 217-223.

⁹⁷ Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*: 213-215, 218-223.

Zaključak

Brojne odredbe koje su trebale regulirati neke aspekte privatnog života mnogo su puta iznova raspravljane i izglasavane u dubrovačkom Velikom vijeću, što znači da su građani nalazili načina da ih zaobiđu. Osim toga, zakonsku regulativu ne prati uvijek procesuiranje konkretnih slučajeva pred sudom. Nesumnjivo, pravni je okvir utjecao na javno mnijenje, a time i na privatni život ljudi, ali ne uvijek izravno, doslovno i bez odstupanja. Između jednog i drugog postojale su duboke i logične veze, no jedno nije neposredni odraz drugog. Neki društveni običaji ostajali su autonomni u odnosu na normativni sustav koji je pokušavao njima ovladati. Kršeći ili zaobilazeći pravne norme, pojedinci su razvijali vlastite strategije kojima su se odupirali represiji zakona. Stvarni život izgledao je drugačije od njegove predodžbe i vrednovanja u zakonima, i to ne treba smetnuti s uma, kako bi se izbjegle simplifikacije prošle stvarnosti. S druge strane, neovisno o tome jesu li bile u potpunosti prihvaćene, pravne norme iskazuju određenu ideologiju koja kroz njih pokušava utjecati na društvo. Dubrovačke norme ne sadrže samo dispoziciju, nego i preambule u kojima se otkrivaju deklarativni i stvarni ciljevi same odredbe. Iz tih se tekstova nedvojbeno dade očitati nastojanje vlasti da normira i unificira javno i privatno ponašanje dubrovačkih plemića i građana. I iza vrata svojih kuća i ložnica Dubrovčani su morali čuvati ugled Republike, na uštrb svoje privatnosti. Vlasteoski koncept države bio je patrimonijalan, pa su nad podanicima provodili "očinski" nadzor i moralno ih odgajali. Ujedno, paternalistička koncepcija autoriteta podsjećala je na božanski autoritet.⁹⁸ "Čast" i "sramota" nisu shvaćani samo kao svojstva pojedinca i skupina, nego se to reflektiralo i na samu državu, koja je time dobivala pravo intervencije u tom području. Štoviše, podrazumijeva se da čast pripada prije svega državi i vlasti. Normativni, sudski i drugi izvori stalno govore o časti, sramoti, dobrom ili lošem glasu grada/republike/sinjorije, pod čime se podrazumijeva isto. Taj je paternalizam proizlazio iz izgrađenosti dubrovačke države, koja je u 15. stoljeću uobličila administrativni, upravni aparat. Dobro ustrojena i postojana Republika prema svojim se podanicima ponašala poput "pravednog i strogog oca". O njima je brinula, ali ih je i nadzirala i u mnogočemu određivala, usmjeravala i ograničavala njihov život. Vlasteoska ideologija, dovršena u 15. stoljeću, sa sobom je nosila i osobitu moralnu tradiciju prema kojoj je svaki Dubrovčanin, prema svom položaju, trebao doprinosti dobru Republike i davati zajednici prednost pred osobnim proćibima.

⁹⁸ Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*: 19-40, 245-246, 389-393.

Opcije pojedinaca bile su unaprijed zadane, uokvirene njihovom staleškom pripadnošću, te potrebama države i njezinog gospodarskog sustava. Kao nosioci vlasti izjednačeni sa samom Republikom, vlastela su imala najveće obaveze i bila su podvrgnuta pomnijem nadzoru nego ostali. No, u odredbama koje se tiču privatnosti i svakodnevnog života pojedinaca staleških razlika nije bilo - paternalistički duh tih zakona bio je jednak za sve. Oni izražavaju tradicionalnu predodžbu autoriteta i društvenog reda koja je najvećom vrijednošću smatrala sklad i postojanost zajednice. Taj je sklad bio dio mit-ske slike grada kao zajednice reda koji prihvaćaju svi građani. Dubrovačka Republika je doista i davala svojim građanima mnogo razloga za društveni konsensus, od gospodarskih mogućnosti do pravne sigurnosti.⁹⁹ Međutim, postojeći red nije bio posljedica odsustva svakog nereda i nezadovoljstva, nego pomnog nadzora triju vijeća i službi koje su iz njih proizlazile. Njihova je borba bila jednodušna i bez odstupanja izgrađivala sustav nadzora i kazne. Dubrovački vlastodršci nisu bili toliko militantni niti su išli tako daleko u kontroli savjesti i djelovanja svojih podanika kao, primjerice, kalvinistički, koji su s pozicija vjere i sredstvima represivnog aparata države izvodili podanike "na pravi put". Ipak, u mnogim su spomenutim slučajevima dubrovački zakoni propisivali istragu blisku inkvizitorskim metodama, od denuncijacije,¹⁰⁰ uhođenja, ispitivanja svjedoka i torture. Prijetili su čak i crkvenim sankcijama, odnosno ekskomunikacijom. Izvršna vlast preuzimala je u nekim slučajevima i istražni postupak preko povjerenstava izabranih u Senatu.¹⁰¹ Kroz zakonodavstvo, sudstvo i kazneni sustav mit je postao društvena stvarnost.

Na pragu novoga doba vjerska disciplina postala je građanska disciplina i temelj novog modela civiliziranog čovjeka. Regule ponašanja karakteristične za crkvene redove, osobito one koji su pripadali pokretu *devotio moderna*, ugrađene su na novi način u zakonske propise o kontroli nad tijelom i ponašanjem. Umjesto samokontrole nametnut je nadzor službenih vlasti i njihovih doušnika. Sankcije nisu više bile samo moralne niti prepuštene savjesti pojedinca. Sva sredstva nadzora i mjere koje stoje na raspolaganju državnoj vlasti upregnuta su u nadzor nad disciplinom pojedinca.¹⁰² Utjecaj novog vala ka-

⁹⁹ Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*: 251-264.

¹⁰⁰ U Dubrovniku je denuncijacija redovito bila javna i za nju se nudila nagrada. Anonimne dojave nisu se smatrale dovoljno pouzdanima.

¹⁰¹ Primjerice, u odredbi iz 1589. u Senatu su izabrana petorica istražitelja nemoralnih pojava u gradu. Vidi bilješku 48.

¹⁰² D. Knox, »Disciplina: le origini monastiche«: 65-66; Usporedi: Michel Foucault, *Nadzor i kazna. Radanje zatvora*. Zagreb: Informator, 1994: 175-233.

toličke duhovnosti i morala stopio se u Dubrovniku sa srednjovjekovnom vizijom reda koji određuje mjesto čovjeka i čuva društvo, kao i sa novovjekovnim videnjem nadležnosti i dužnosti državnih vlasti. Dubrovačka Republika bila je jedan od najodanijih stupova katoličke reforme, ali u tome je imala i ciljeve nevezane s vjerom: postojanost poretka, neupitnu društvenu hijerarhiju i konsenzus. Katolička vjera poslužila je i kao oznaka oštre kulturne granice između Republike i njezinih susjeda. Svaki nered i nemir među podanicima mogao je uzrokovati rasap političkih i društvenih struktura. Stoga su vlasti provodile strogi nadzor na svim razinama, pa i onoj pojedinačnoj. Koliko je to bilo moguće, podanike su disciplinirali ustupcima, a kada bi to zatajilo, bez oklijevanja su posezali za mjerama koje su red postizale silom. Nije se to ticalo samo regulacije kriminaliteta, nego morala i ponašanja ljudi u privatnom životu. Nadzor nad privatnošću građana odvijao se u interakciji između države i Crkve na taj način što su crkvene doktrine poslužile kao etički temelj zakonskim odredbama. Sve izrazitija kršćanska retorika dubrovačkih zakona iz 15. i 16. stoljeća bez sumnje je dijelom bila izraz narastajuće vjerske osjećajnosti toga vremena. Društveni i politički nered o kojem govore redovito objašnjavaju u pojmovima grijeha, na takav način da nered u ljudskoj prirodi i ponašanju izravno povezuju s neredom u društvu. To je, dakako, otvaralo prostor za intervencije vlasti. Dubrovačke vlasti poslužile su se svima poznatim moralnim učenjem kao pokrićem za druge ciljeve. Višestruko motivirana, državna je vlast provodila daleko učinkovitiju represiju i discipliniranje seksualnosti nego što je to činila srednjovjekovna Crkva. Moralizam dubrovačkih zakonodavaca razlikuje se od moralne strogosti i kontrole u protestantskim državama ponajviše po tome što su reformirane Crkve preuzimale nadležnosti svjetovne vlasti, dok je u Dubrovniku bilo obratno.¹⁰³ Uz pomoć dobro ustrojenog i razgranatog administrativnog aparata, vlast je preuzela u svoje ruke moralni odgoj građana čak i ranije i učinkovitije nego mnogo veće i moćnije europske države. Dok je u drugim državama Tridentinska reforma označila polazišnu točku u suradnji Crkve i države na širenju i nametanju novog obiteljskog i seksualnog morala,¹⁰⁴ Dubrovačka je Republika zadržala uzde nadzora u svojim rukama.

¹⁰³ Pierre Bels., »Le contrôle des mœurs dans l'église réformée aux origines de la réforme française.«, u: *Droit, Histoire et Sexualité*. Lille: L'Espace juridique, ur. J. Poumarède, J. P. Royer, 1987: 121-127.

¹⁰⁴ Marie-Sylvie Dupont-Bouchat, »Les nouvelles conduites sexuelles aux XVIe et XVIIe siècle. Discours de l'Eglise et Discours du Droit Laïque.«, u: *Droit, Histoire et Sexualité*, ur. J. Poumarède, J. P. Royer. Lille: L'Espace juridique, 1987: 105

THE VIOLENCE OF LAW: CITY GOVERNMENT AND PRIVACY IN LATE-MEDIEVAL AND EARLY-MODERN DUBROVNIK

ZDENKA JANEKOVIĆ-RÖMER

Summary

A variety of Ragusan statutory regulations, particularly those from the 15th and the 16th centuries, shows that during this period the government of the Republic of Dubrovnik displayed a growing tendency to invade the privacy of its citizens. The range of these interventions proves to be very broad, from weighty social issues of betrothal and marriage arrangements or the church-state relations, to family life and sexuality, along with seemingly insignificant matters as games, dress, or entertainment of the young. The new restrictions account for the general trend of invasion of people's privacy by the secular authorities, but also the shaping of the Ragusan state in the late Middle Ages and its political dominance over the church. The force of order-keeping laws on the citizens' private life may be viewed as a form of violence since it limited individual rights to privacy. Underlying the paternalistic discourse of the source is their belief that it was the state's responsibility to control the discipline of the citizens in both private and public life. The Republic government was determined to model the mentality and behaviour of its subjects by drawing on the Christian moral doctrine and by taking over the jurisdiction of the church on these matters. The influence of the new wave of the Catholic spirituality and morality blended with the medieval concept of order which determines the man's position and guards the society, and the modern attitude towards authority and responsibility of the state government. By means of a well-established and developed administrative apparatus, the government took upon itself the task of moral guidance of its citizens prior to many bigger and more powerful European states, and with better results too. While elsewhere in Europe the Trent reform marked the

beginning of the collaboration between church and state on the spreading and observance of the new family and sexual morals, the Republic of Dubrovnik was strongly determined to keep the control in its hands.